

DEMOKRACIU NA SLOVENSKU OHROZUJE POPULIZMUS A KORUPCIA

**HLAVNÉ ZÁVERY SPRÁVY INEKO
O STAVE A VÝVOJI DEMOKRACIE NA SLOVENSKU**

FEBRUÁR 2017

INEKO

INŠTITÚT PRE EKONOMICKÉ A SOCIÁLNE REFORMY

PETER GOLIAŠ
EDITOR

Publikácia obsahuje hlavné závery správy o stave a vývoji demokracie na Slovensku vrátane odporúčaní na zvrátenie nárastu, resp. vysokého vplyvu nedemokratických a autoritatívnych síl. Správu vypracoval inštitút INEKO v období september 2016 až február 2017 vďaka finančnej podpore Center for International Private Enterprise (CIPE) a v spolupráci s Podnikateľskou alianciou Slovenska (PAS). Správa má slúžiť ako podklad pri rozhodovaní o dlhodobejšej a intenzívnejšej podpore vybraných iniciatív na rozvoj demokracie na Slovensku. Vydanie a šírenie tlačenej verzie hlavných záverov správy bolo možné vďaka finančnej podpore Konrad Adenauer Stiftung. Kompletná verzia správy je dostupná v elektronickej podobe na internetovej stránke INEKO.

O AUTOROCH SPRÁVY

Peter Goliaš (*1977) pôsobí od roku 2010 ako riaditeľ inštitútu INEKO, kde pracuje už od roku 2002. Počas svojho pôsobenia v inštitúte sa venoval predovšetkým analýzam a komentovaniu štrukturálnych reforiem, ako napríklad reformy dôchodkov, zdravotníctva, daní, trhu práce a školstva. Pred rokom 2002 pracoval ako ekonomický redaktor denníka Pravda, predtým tlačovej agentúry SITA. Je absolventom Fakulty managementu UK v Bratislave.

Jozef Hajko (*1962) je samostatným analytikom orientujúcim sa na ekonomické a spoločenské témy. Pracuje hlavne pre Podnikateľskú alianciu Slovenska a inštitút INEKO. V rokoch 2002 až 2016 pracoval pre Národnú radu Slovenskej republiky. Do roku 2000 pôsobil ako ekonomický novinár, naposledy v týždenníku Trend, kde zastával posledné dva roky funkciu šéfredaktora. Je absolventom Elektrotechnickej fakulty Slovenskej technickej univerzity v Bratislave.

Michal Piško (*1978) pôsobí od roku 2015 ako programový koordinátor Transparency International Slovensko pre oblasť samosprávy a verejných firiem. Pred rokom 2015 pracoval 11 rokov ako redaktor domáceho spravodajstva Denníka SME, v ktorom sa venoval predovšetkým témam samosprávy, ľudských práv či životného prostredia, ako aj dátovej žurnalistike. Viackrát bol nominovaný na Novinársku cenu, v roku 2015 ocenenie získal. Vyštudoval Vysokú školu múzických umení v Bratislave.

INEKO – Inštitút pre ekonomické a sociálne reformy – je mimovládna nezisková organizácia, ktorá podporuje ekonomické a sociálne reformy s cieľom odstraňovať prekážky dlhodobého pozitívneho vývoja slovenskej ekonomiky a spoločnosti. Inštitút bol založený v roku 1999 so sídlom v Bratislave.

POĎAKOVANIE

Radi by sme sa poďakovali všetkým ľuďom, ktorí nám venovali čas, zúčastnili sa alebo nám pomáhali pri získavaní podkladov pre správu o stave a vývoji demokracie na Slovensku, predovšetkým pri realizovaní dotazníkového prieskumu medzi vybranými osobnosťami, prieskumu verejnej mienky, rozhovorov so študentmi a podnikateľmi ako aj okrúhlych stolov s vybranými osobnosťami. Osobitne ďakujeme:

- našim kolegom Jánovi Kovalčíkovi a Rastovi Kováčikovi za pomoc pri organizácii rôznych aktivít a ich cenné pripomienky,
- Martinovi Slosiarikovi z agentúry Focus za pomoc pri realizácii a prezentácii výsledkov prieskumu verejnej mienky o vnímaní demokracie na Slovensku,
- Andrei Gičovej z cirkevného gymnázia v Snine, Jurajovi Smatanovi z Gymnázia v Považskej Bystrici, Lucii Goliašovej z Gymnázia v Liptovskom Hrádku ako aj Lucii Mokrej z Fakulty ekonomických a sociálnych vied na Univerzite Komenského v Bratislave za sprostredkovanie diskusií so študentmi,
- 41 študentom za aktívnu účasť na diskusiách,
- 81 účastníkom dotazníkového prieskumu o demokracii na Slovensku medzi vybranými osobnosťami,
- 23 účastníkom diskusií za okrúhlym stolom: Peter Bardy, Barbora Bodnárová, Zuzana Čapútová, Konštantín Čikovský, Ján Fabičovič, Ján Hargaš, Martin Hošťák, Robert Kičina, Ján Kovalčík, Peter Kremský, Michal Lehuta, Ivana Molnárová, Filip Obradovič, Fero Pauliny, Elena Pätoprstá, Peter Serina, Mikuláš Sliacky, Martin Slosiarik, Samuel Spáč, Soňa Szomolányi, Milan Šagát, Lívia Vašáková, Dušan Zachar,
- 11 podnikateľom ktorí nám poskytli hlbkové rozhovory o ich názoroch na stav a vývoj demokracie a podnikateľského prostredia na Slovensku: Ivan Trančík (generálny riaditeľ, i.tran, s.r.o., Turzovka), Ondrej Smolár (výkonný riaditeľ, Soitron, s.r.o., Bratislava), Peter Serina (advokátska kancelária, s.r.o., Bratislava, majiteľ, konateľ), Ivana Molnárová (výkonná riaditeľka, Profesia, s.r.o, Bratislava), Ján Lunter (zakladateľ a spolumajiteľ Alfa Bio, s.r.o., Banská Bystrica), Ľuboš Lopatka (generálny riaditeľ, Svet zdravia, a.s., Bratislava), Jozef Ličko st. (spolumajiteľ a konateľ firmy HONT-stav, s.r.o., Krupina), Pavol Lančarič (generálny riaditeľ, Orange Slovensko, s.r.o., Bratislava), Ivan Košalko (konateľ, Košalko Consulting, s.r.o, Nitra), Ivan Harant (majiteľ a konateľ, Z. I. Servis, s.r.o., Prievidza), Martin Baláž (riaditeľ, Intech Control, s.r.o, Bratislava).

V neposlednom rade ďakujeme tiež sponzorovi Center for International Private Enterprise (CIPE) a jeho predstaviteľke Martine Hrvolovej za spoluprácu na projekte, ktorého hlavným výstupom je uvedená správa. Naša vďaka patrí aj Konrad Adenauer Stiftung za podporu vydania a šírenia tlačenej verzie hlavných záverov správy o stave a vývoji demokracie na Slovensku.

Zodpovednosť za prípadné nedostatky a chyby nesú výlučne autori štúdie.

OBSAH

Predslov	7
Kapitola 1	
Hlavné zistenia	11
Kapitola 2	
Odporúčania na zlepšenie demokracie	33
 Príloha 1	
Zoznam účastníkov dotazníkového prieskumu	42
Príloha 2	
Zoznam okresov podľa výšky podpory ĽSNS	43

„Demokracia je komplikovaný, finančne náročný, únavný a čas zožierajúci proces, ktorého výsledkom je dobré riešenie. Totalita, naopak, je jednoduchý, lacný, rýchly proces, ale výsledok je zlé riešenie, na ktoré ľudia doplatia. A často veľmi tragicky.“

Elena Pätoprstá, protikorupčná aktivistka
Okrúhly stôl INEKO o demokracii na Slovensku, 11.11.2016

PREDSLOV

V roku 1989 padla komunistická totalita v strednej Európe do veľkej miery preto, lebo nedokázala držať tempo ekonomického rozvoja v kapitalistickom demokratickom svete. Zaostávanie v životnej úrovni bolo dôležitou súčasťou príčin nespokojnosti ľudí s vtedajším režimom. Ešte v roku 1995 vytvorila slovenská ekonomika hrubý domáci produkt na obyvateľa v parite kúpnej sily (t.j. po zohľadnení cenových rozdielov) len na úrovni 40 % starých 15 členov Európskej únie, čo bolo porovnateľné s Poľskom alebo Maďarskom. V roku 2015, teda 26 rokov po nástupe demokracie, to však už bolo podľa Eurostatu 71 %. Za posledných 20 rokov sme patrili medzi najrýchlejšie rastúce ekonomiky v postsocialistickej Európe a spolu so susedmi z V4 sme sa výrazne priblížili starým členom EÚ¹.

Naštartovanie procesu dobiehania bolo možné vďaka pádu komunistickej totality a prechodu na demokraciu a trhovú ekonomiku. Demokracia ale môže mať rôzne podoby. Môže sa líšiť mierou centralizácie politickej moci, slobody médií, nezávislosti súdnictva, mierou korupcie či vplyvu oligarchov na politiku. Formálna existencia demokracie nezaručuje ekonomický úspech, kľúčový je spôsob jej uplatňovania.

Podľa viacerých autorov² sú základným zdrojom prosperity takzvané inkluzívne inštitúcie, čím myslia také pravidlá fungovania politiky aj ekonomiky, ktoré zabraňujú zneužívaniu moci na úkor iných obyvateľov. Znie to jednoducho, v skutočnosti ale ide o historickú výzvu, ktorú mnohé spoločnosti doteraz nezvládli a aj tie, ktorým sa to podarilo, nemajú garanciu, že to tak bude navždy. S mocou sa totiž spája veľké pokušenie využívať ju vo vlastný prospech ohľadom na iných. Teória o „železnom zákone oligarchie“³ dokonca tvrdí, že mocní v tomto ich úsilí skôr či neskôr uspejú. Novšie poznatky ukazujú, že to tak nemusí byť, pokiaľ v štáte fungujú inštitúcie, ktoré zabezpečujú vzájomnú kontrolu rôznych zložiek moci.

Kľúčovým nástrojom proti zneužívaniu moci je fungujúca demokracia, v ktorej je politická moc rozložená medzi viacero orgánov tak, aby sa navzájom kontrolovali a aby sa moc nesústredila v rukách úzkej skupiny politikov.

1 Pozri kalkulačku INEKO o dobíhaní vyspelého sveta: <https://ineko.blog.sme.sk/c/430810/kedy-uz-konecne-dobehneme-zapad.html>

2 Pozri napríklad Daron Acemoglu, James Robinson: Why Nations Fail, 2012: <https://dennikn.sk/blog/preco-su-niektore-narody-uspesne-ine-zlyhavaju/>

3 Pozri definíciu "Iron law of oligarchy": https://en.wikipedia.org/wiki/Iron_law_of_oligarchy

Mala by fungovať férová súťaž politických strán. Nezávislé regulačné orgány, nezávislé súdnictvo a vyšetrovacie zložky by mali garantovať vládu zákona a ochraňovať súkromné vlastníctvo. Nezávislé médiá, občianska spoločnosť a podnikatelia nezávislí od politikov a monopolov sú kľúčoví aktéri, ktorí môžu podporovať zavádzanie inkluzívnych inštitúcií. Protimonopolné orgány by mali zabráňovať vzniku a rozpínaniu monopolov. Protikladom fungujúcej demokracie sú autoritatívne režimy, diktatúry a „zajatie štátu“, keď oligarchovia ovládajú politikov a ovplyvňujú ich rozhodnutia a legislatívu vo vlastný prospech.

Vývoj v krajinách V4 ukazuje, že rozvoj demokracie nie je priamočiary. Nástup autoritatívnych a populistických politikov, vplyv oligarchov, stále rozšírená korupcia, oslabovanie nezávislosti médií, súdnej moci a regulačných orgánov sú niektoré z črt, ktoré sa v rôznych štátoch V4 prejavujú s rastúcou intenzitou. **Ak bude oslabovanie demokracie v regióne V4 pokračovať, skôr či neskôr sa prejaví v pomalšom raste ekonomiky a zastavení dobiehania životnej úrovne vyspelých štátov.**

Neexistujú jednoduché riešenia. Demokraciu by mala podporovať silná neformálna koalícia nezávislých médií a mimovládnych organizácií zameraných na kontrolu vlády, boj proti korupcii a podporu reforiem. Osobitný význam majú súkromní podnikatelia, ktorí nie sú previazaní s vládncami politikmi a monopolmi, pritom ale majú finančné zdroje aj motiváciu podporovať pro-demokratické sily v spoločnosti. Dôležité je tiež prijímať systémové zmeny, ktoré znížia riziko zneužitia moci. Ide najmä o zvyšovanie transparentnosti pri používaní verejných zdrojov a tiež v procese prijímania rozhodnutí. Zverejňovanie informácií posilňuje verejnú kontrolu. Systémové opatrenia by mali byť zamerané aj na rozkladanie príliš centralizovanej moci na viaceré navzájom sa kontrolujúce subjekty. Nezávislosť a odbornosť vyšetrovacích, kontrolných a regulačných orgánov je dôležitou podmienkou fungovania demokracie. Vnútorná kontrola súdnictva, polície aj prokuratúry by napríklad mala byť personálne, finančne aj organizačne oddelená od výkonu a nemala by spadať pod jednu osobu. Orgány ako Najvyšší kontrolný úrad, Úrad pre verejné obstarávanie, Protimonopolný úrad, Úrad pre dohľad nad zdravotnou starostlivosťou, či Úrad pre reguláciu sieťových odvetví nesmú byť bábkami v rukách politikov, ale sebavedomými autoritami, ktoré rozhodujú samostatne na základe odborných analýz.

Táto štúdia dokumentuje vysokú nespokojnosť ľudí s kvalitou demokracie na Slovensku ako aj jej zhoršovanie v posledných rokoch. Vyplýva to z reprezentatívneho prieskumu verejnej mienky, dotazníkového prieskumu medzi vybranými osobnosťami, hĺbkových rozhovorov s podnikateľmi ako aj viacerých diskusií so študentmi, ktoré sme absolvovali v druhej polovici roka 2016. **Štúdia ukazuje, že veľká časť najviac frustrovaných ľudí je náchylná vzdať sa demokracie a podporiť aj extrémistické sily. Ide pritom najmä o ľudí, ktorí si najmenej uvedomujú súvis medzi kvalitou demokracie a kvalitou života.** To môže vysvetľovať ich väčšiu ochotu akceptovať radikálne nedemokratické riešenia.

Vysokú nespokojnosť so stavom demokracie a relatívne vysoký podiel ľudí odmietajúcich demokraciu a integráciu do EÚ považuje INEKO za varovný signál, ktorému treba venovať zvýšenú pozornosť. Ide totiž o živnú pôdu pre ďalšie posilnenie extrémistov a populistov na politickej scéne.

Podľa INEKO je vo verejnom záujme rozvíjať kritické myslenie ľudí a vysvetľovať, že fungujúca demokracia je základným predpokladom rastu kvality života všetkých občanov. Najlepšie totiž chráni ľudí pred zneužívaním moci, čím poskytuje priestor pre využitie ich potenciálu. Fungujúca demokracia súčasne vytvára podmienky na slobodnú diskusiu, čím umožňuje hľadať čo najlepšie riešenia spoločenských problémov.

Kľúčovým znakom populizmu je, že ignoruje, ba dokonca rozvracia férovú diskusiu založenú na argumentoch. To znemožňuje riešenie problémov. Inštitút INEKO začal podrobnejšie sledovať šírenie populizmu na Slovensku po parlamentných voľbách v roku 2006, kedy sme zaznamenali jeho intenzívnejší výskyt najmä vo forme populárnych avšak nereálnych alebo škodlivých sľubov niektorých politikov⁴. Vtedy sme si mysleli, že populizmus dlhodobo nemôže víťaziť práve preto, že nedokáže riešiť spoločenské problémy a nespokojní ľudia skôr či neskôr začnú preferovať skutočné, hoci aj menej populárne riešenia. S odstupom času sa ukazuje, že to tak nemusí vždy byť. **Neriešenie problémov v kombinácii so zneužívaním moci naozaj zvyšuje nespokojnosť ľudí. Navrhnuť, popularizovať a presadzovať skutočné riešenia však nie je jednoduché. Ak sa to nedarí, začínajú mnohí ľudia hľadať východisko aj v extrémnych návrhoch.**

Diskusia o význame demokracie by sa nemala vyhýbať, naopak, mala by zahŕňať a byť cielená na ľudí, ktorí sympatizujú s extrémistickými a populistickými stranami a osobitne na mladých. Je znepokojujúce, že práve medzi najmladšími voličmi získavajú extrémisti najvyššiu podporu. Zároveň treba apelovať na vládnú moc, aby účinnejšie riešila problémy, ktoré ľudia vnímajú ako zlyhania demokracie a zúžila tak priestor na rast popularity extrémistov. Súčasťou riešení by mali byť opatrenia na podporu ekonomického rastu a odstraňovanie chudoby. Ako totiž ukazujeme v štúdiu, v krajoch aj okresoch, kde v marci 2016 získala extrémistická strana Kotleba – Ľudová strana Naše Slovensko najvyššiu podporu, je zároveň prevažne aj vyššia chudoba. Rozšírenie chudoby úzko koreluje s výskytom rómskeho obyvateľstva. Nie náhodou dnes mnohí sympatizanti extrémistov poukazujú na dlhodobo neriešené problémy, ku ktorým dochádza v styku najmä s marginalizovanými rómskymi komunitami.

Rastúca nespokojnosť ľudí vytvára podobne ako v roku 1989 dopyt po zmene. Rozdiel je v tom, že pred pádom komunizmu ľudia jasne videli alternatívu v prechode na demokraciu a trhovú ekonomiku, už odsúšťanú na západe. Teraz mnohí takú jasnú alternatívu nevidia. **Paradoxne, viacerí považujú za slabosť demokracie to, že dochádza k zneužívaniu moci a vláda nerieši problémy ľudí. Výzvou je presvedčiť ich, že na vine nie je demokracia, ale naopak, že sme na ceste k demokracii ešte nepokročili dostatočne ďaleko.** Ak sa nám to nepodarí a ak neobrátime kurz smerom k zvyšovaniu kvality demokracie, hrozí, že dopyt po zmene budú čoraz úspešnejšie uspokojovať autoritatívni politici s jednoduchými, lacnými a rýchlymi riešeniami, na ktoré ľudia v konečnom dôsledku doplatia. A často veľmi tragicky.

Peter Goliaš
riaditeľ INEKO

4 Pozri projekt INEKO „Sľuby a lamentácie – čo politici sľúbili a čo z toho plnia“, <http://www.ineko.sk/ostatne/sľuby-a-lamenty-co-politici-sľubili-a-co-z-toho-plnia>.

1

HLAVNÉ ZISTENIA

- 1** Slovensko patrí podľa medzinárodných porovnaní kvality demokracie ku krajinám, ktoré sú slobodné a prevažne demokratické. Z troch skúmaných rebríčkov zostavovaných organizáciami Freedom House, Economist Intelligence Unit a Democracy Ranking Association vyplýva aj to, že **v rámci V4 v kvalite demokracie predstihuje Maďarsko, stále však zaostáva za Českou republikou.**

Tabuľka 1

PORADIE KRAJÍN V4 V MEDZINÁRODNÝCH REBRÍČKOVÝCH HODNOTIACICH KVALITU DEMOKRACIE

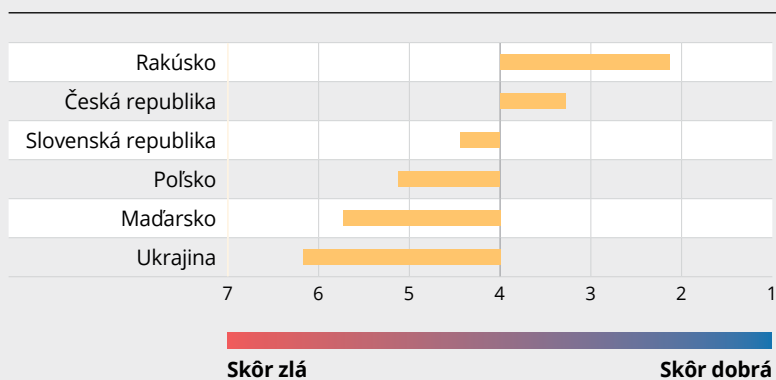
	ČR	SR	Poľsko	Maďarsko	Počet hodnotených krajín
Economist Intelligence Unit, 2015	25.	43.	48.	54.	195
Freedom House, 2016	24.	50.	33.	74.	167
Democracy Ranking Association, 2015	29.	35.	30.	38.	113

- 2** Podľa dotazníkového prieskumu INEKO z prelomu septembra a októbra 2016 medzi vybranými osobnosťami na Slovensku⁵ je úroveň demokracie na Slovensku horšia ako v ČR a Rakúsku, ale lepšia ako v Poľsku, Maďarsku a na Ukrajine.

Graf 1

KVALITA DEMOKRACIE V SR A SUSEDNÝCH ŠTÁTOCH

na základe názorov 80 osobností v dotazníkovom prieskume INEKO, Hodnotiaci známka na stupnici 1 až 7, kde 1 = výborná a 7 = veľmi zlá

Zdroj: Dotazníkový prieskum INEKO medzi vybranými osobnosťami v SR, október 2016

⁵ Prieskumu sa zúčastnilo 81 osobností, z toho približne 30 % aktivistov z mimovládneho sektora, 27 % podnikateľov a ekonomických analytikov, 21 % akademikov, 12 % novinárov a publicistov, 10 % úradníkov verejnej správy a politikov.

3 Sedemročný výskum úrovně kvality demokracie IVO Barometer Inštitútu pre verejné otázky (2008-2014) ukázal, že vlády Smeru-SD, SNS a HZDS, ako aj samovláda Smeru-SD kvalitu demokracie na Slovensku neposúvali, skôr naopak zhoršovali.

Tabuľka 2

VÝVOJ CELKOVEJ ZNÁMKY KVALITY DEMOKRACIE PODĽA IVO BAROMETRA

na stupnici 1-5, kde 1 = optimálny stav demokracie

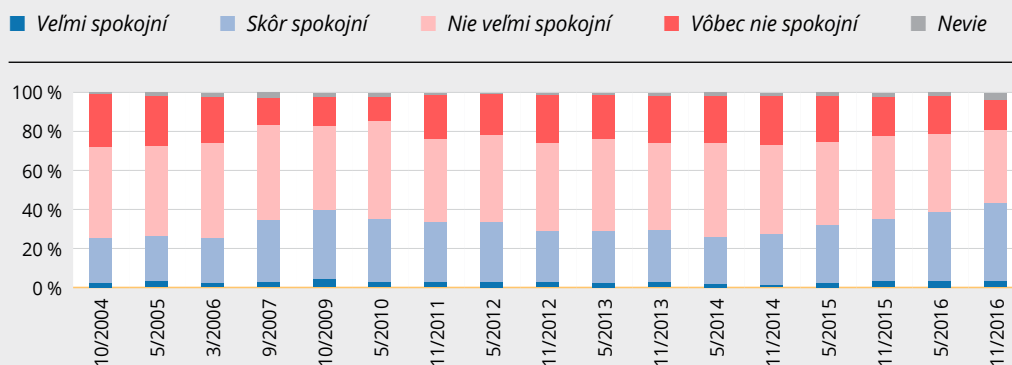
Rok	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Známka	2,9	3,3	3,2	2,6	2,8	2,9	3,2

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky

4 Podľa výsledkov Eurobarometra sa spokojnosť obyvateľstva s fungovaním demokracie v rokoch 2009 až 2014 na Slovensku zhoršovala, pravdepodobne aj v dôsledku dosahov globálnej finančnej krízy. Odvtedy sa zlepšuje, čo je pravdepodobne aj dôsledkom prudkého rastu reálnych miezd a poklesu nezamestnanosti. K novembru 2016 bolo skôr nespokojných 53 % obyvateľov, skôr spokojných 43 %. V porovnaní so susedmi z V4 vnímali fungovanie demokracie horšie len obyvatelia Maďarska.

Graf 2

SPOKOJNOSŤ S FUNGOVANÍM DEMOKRACIE V SR

Zdroj: Eurobarometer

Tabuľka 3

VÝVOJ REÁLNYCH MIEZD A MIERY NEZAMESTNANOSTI (V %)

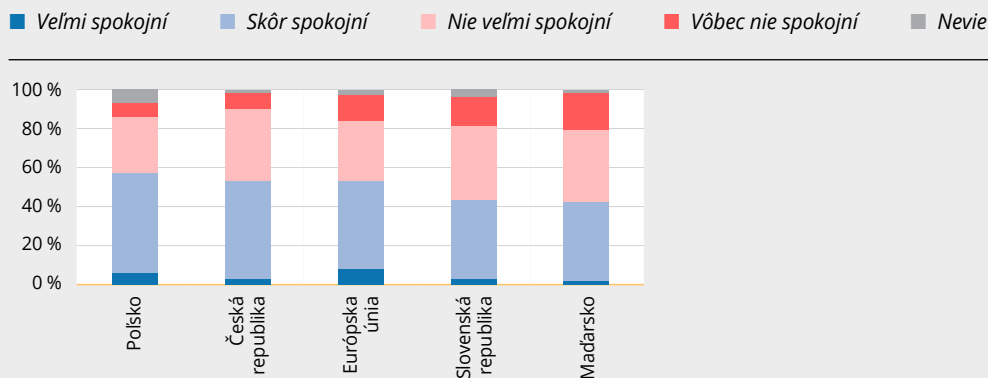
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Zmena reálnych miezd	4,3	3,3	1,4	2,2	-1,6	-1,2	1,0	4,2	3,3	3,6
Miera nezamestnanosti	11,0	9,6	12,1	14,4	13,6	14,0	14,2	13,2	11,5	9,7

Zdroj: Štatistický úrad SR, 2016: prognóza Inštitútu finančnej politiky pri Ministerstve financií SR

Graf 3

SPOKOJNOSŤ S FUNGOVANÍM DEMOKRACIE VO V4 A EÚ

k novembru 2016

Zdroj: Eurobarometer

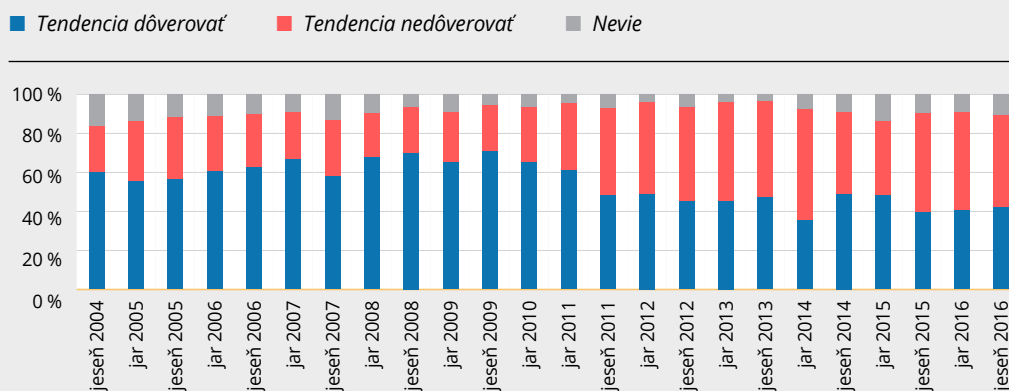
5 Podľa výsledkov Eurobarometra z novembra 2016 považujú ľudia na Slovensku za najdôležitejšie problémy nezamestnanosť (34 %) ako aj zdravotné a sociálne zabezpečenie (33 %), nasleduje rast cien a životné náklady (22 %) a ekonomická situácia (19 %). Medzi skúmanými odpoveďami nebola zahrnutá korupcia. Podľa Indexu vnímania korupcie, ktorý zostavuje Transparency International, obsadilo Slovensko v roku 2016 spomedzi 176 krajín sveta 54. priečku. Pre porovnanie, Poľsko obsadilo 29. priečku, Česká republika 47. a Maďarsko 57. priečku (lepšie umiestnenie znamená nižšiu korupciu).

6 Spomedzi krajín V4 obyvatelia Slovenska podľa výsledkov Eurobarometra z novembra 2016 najviac nedôverujú polícii (nedôveruje 50 %, priemer ostatných krajín V3 je 34 %) ako aj spravodlivosti a právnemu systému (61 %, priemer V3 je 50 %). Naopak, relatívne najmenej nedôverujú obyvatelia Slovenska národnému parlamentu (nedôveruje 62 %, priemer V3 je 71 %) a vláde (62 %, priemer V3 je 66 %). Podobne ako pri celkovej spokojnosti s fungovaním demokracie na Slovensku, vývoj dôvery v uvedené inštitúcie zreteľne koreluje s vývojom rastu reálnych miezd a miery nezamestnanosti, keď v období 2009 až 2014 dôvera prevažne klesala a odvtedy prevažne stúpa.

7 Podľa výsledkov Eurobarometra klesla na Slovensku v rokoch 2009 až 2014 aj dôvera v EÚ. Z rekordnej podpory 71 % na jeseň 2009 podiel obyvateľov skôr dôverujúcich EÚ klesol na 35 % na jar 2014 a následne sa ustálil na 42 % na jeseň 2016. Okrem dosahov finančnej krízy k poklesu pravdepodobne prispeli problémy s verejným dlhom viacerých členských štátov a utečenecká kríza.

Graf 4

PODPORA EURÓPSKEJ ÚNIE OBYVATEĽMI SLOVENSKA

Zdroj: Eurobarometer

8 Podľa reprezentatívneho prieskumu verejnej mienky o vnímaní demokracie na Slovensku z prelomu októbra a novembra 2016, ktorý sme dali vypracovať na účely tejto štúdie, považuje až 40 % ľudí kvalitu demokracie na Slovensku za skôr zlú až mizernú, spokojných je len 26 %. Za posledných 5 rokov sa úroveň demokracie zhoršila podľa 43 % ľudí a zlepšila len podľa 18 %. V porovnaní s bežnými ľuďmi hodnotili stav a vývoj demokracie ešte kritickejšie experti, ktorých sme oslovili v dotazníkovom prieskume⁶. Za skôr zlý až mizerný považuje súčasný stav demokracie polovica z nich a až 71 % si myslí, že sa kvalita demokracie za posledných 5 rokov zhoršila. Dôvodom je najmä nevyšetrenie káuz Gorila⁷ a Bašternák⁸, netrestanie korupcie, nástup Mariána Kotlebu a jeho strany ĽS-Naše Slovensko⁹, reakcia politikov na migračnú krízu, ako aj spôsob voľby Generálneho prokurátora¹⁰. Naproti tomu demokracii najviac pomohlo zverejňovanie zmlúv so štátom ako aj súdnych rozsudkov, nástup a pôsobenie Andreja Kisku vo funkcii Prezidenta SR, ako aj nezvolenie Štefana Harabina za predsedu Súdnej rady a Najvyššieho súdu SR.

Tabuľka 4

NÁZORY NA KVALITU DEMOKRACIE

	Prieskum verejnej mienky	Prieskum medzi osobnosťami
Skôr dobrá až výborná	26 %	25 %
Ani dobrá ani zlá	33 %	25 %
Skôr zlá až mizerná	40 %	50 %

Zdroj: Reprezentatívny prieskum agentúry Focus pre INEKO, november 2016; Dotazníkový prieskum INEKO medzi vybranými osobnosťami, október 2016

Tabuľka 5

NÁZORY NA ZMENU KVALITY DEMOKRACIE ZA POSLEDNÝCH 5 ROKOV

	Prieskum verejnej mienky	Prieskum medzi osobnosťami
Skôr sa zlepšila	18 %	13 %
Ani sa nezlepšila ani nezhoršila	36 %	16 %
Skôr sa zhoršila	43 %	71 %

Zdroj: Reprezentatívny prieskum agentúry Focus pre INEKO, november 2016; Dotazníkový prieskum INEKO medzi vybranými osobnosťami, október 2016

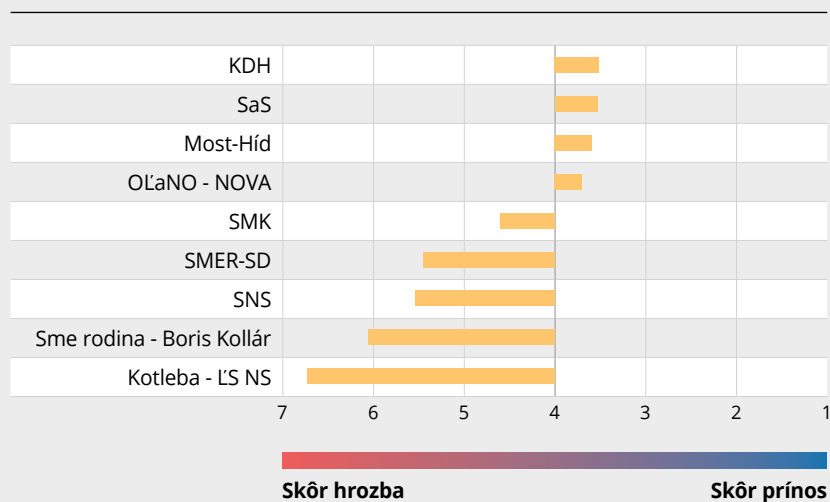
- 6 Zoznam účastníkov dotazníkového prieskumu uvádzame v Prílohe 1.
- 7 Zverejnenie prepisu nahrávok tajných stretnutí vplyvného podnikateľa s vrcholnými politikmi, ktoré majú dokazovať korupčné praktiky.
- 8 Odhalenie podozrení z daňových podvodov podnikateľa s blízkymi väzbami na špičkových politikov vládnej strany SMER-SD.
- 9 Ide o pravicovú extrémistickú stranu, ktorej predstavitelia neskrývajú obdiv k fašistickej Slovenskej republike z obdobia druhej svetovej vojny.
- 10 Prezident SR nevymenoval Generálneho prokurátora právoplatne zvoleného v parlamente, čo viedlo k opakovanej voľbe a neskoršiemu vymenovaniu kandidáta navrhnutého vládou stranou SMER-SD.

9 Spomedzi politických strán demokracii podľa expertov škodia najmä strany Kotleba-ĽSNS a Sme rodina Borisa Kollára, skôr škodia aj strany SNS a Smer-SD. Výrazným prínosom pre demokraciu nie je žiadna politická strana. Mierny prínos majú strany KDH, SaS, Most-Híd a OĽaNO-NOVA.

Graf 5

PRÍNOS, RESP. HROZBA POLITICKÝCH STRÁN PRE DEMOKRACIU

podľa hodnotenia 77 osobností v dotazníkovom prieskume INEKO, Hodnotiacia známka na stupnici 1 až 7, kde 1 = veľmi prínosná a 7 = veľmi škodlivá

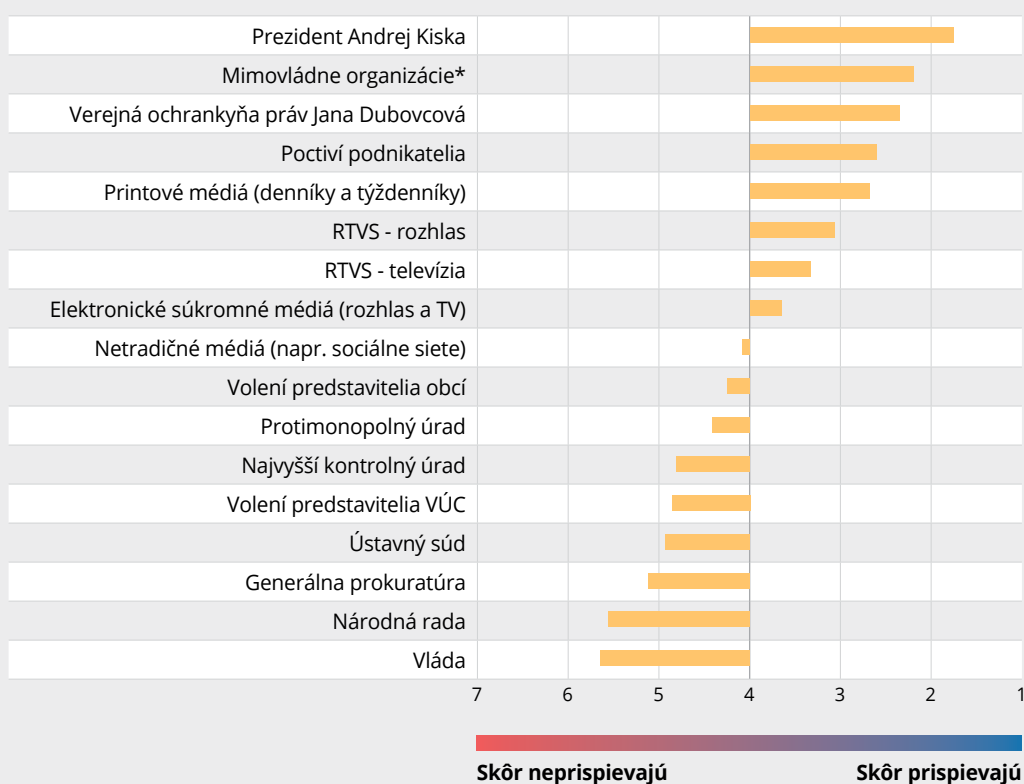
Zdroj: Dotazníkový prieskum INEKO medzi vybranými osobnosťami v SR, október 2016

10 K rozvoju demokracie vzhľadom na ich potenciál podľa expertov najviac prispieva prezident Andrej Kiska, mimovládne organizácie zamerané na systémové zmeny a kontrolu mocných ako aj verejná ochrankyňa práv Jana Dubovcová. Naproti tomu najmenej prispieva vláda, Národná rada SR a Generálna prokuratúra. Z občianskych aktivít k rozvoju demokracie najviac prispievajú aktivity watchdogov a think-tankov zameraných na systémové zmeny a boj proti korupcii ako aj protesty občanov v kauzách Gorila a Bašternák.

Graf 6

AKO RÔZNI AKTÉRI PRISPIEVAJÚ KU KVALITE DEMOKRACIE U NÁS

podľa hodnotenia 75 osobností v dotazníkovom prieskume INEKO, Hodnotiacia známka na stupnici 1 až 7, kde 1 = výrazne prispievajú a 7 = neprispievajú

* Mimovládne organizácie zamerané na systémové zmeny a kontrolu mocných

Zdroj: Dotazníkový prieskum INEKO medzi vybranými osobnosťami v SR, október 2016

11 Z jednotlivých atribútov demokracie podľa expertov najlepšie funguje sloboda a kvalita mimovládnych organizácií a médií¹¹.

Mimovládne organizácie majú na Slovensku relatívne silnú tradíciu od čias „mečiarizmu“ v 90-tych rokoch 20. storočia, keď sa časť verejnosti aj vďaka medzinárodnej podpore mobilizovala s cieľom zvrátiť politiku nacionalizmu a izolácie od západných štruktúr, ktorú presadzovala vtedajšia vláda pod vedením Vladimíra Mečiara. V súčasnosti je stabilita mimovládnych organizácií zameraných na kontrolu vlády a systémové zmeny skôr krehká, a to najmä v dôsledku ústupu zahraničných donorov a len čiastočnej kompenzácie z domácich zdrojov.

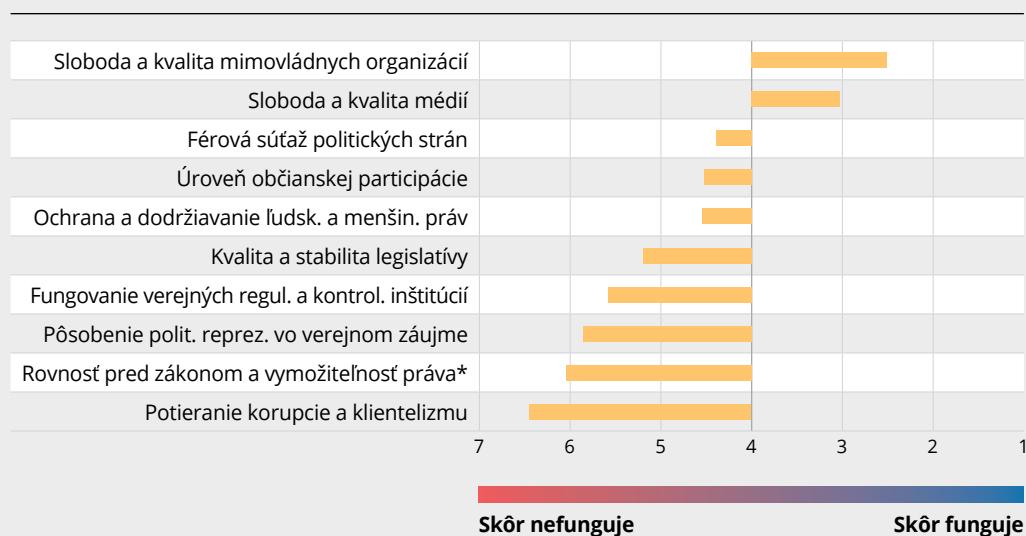
Slobodu médií potvrdzuje aktuálne 12. miesto Slovenska spomedzi 180 krajín v rebríčku slobody médií (2016 World Press Freedom Index), ktorý zostavuje organizácia Reporters without Borders. Pre porovnanie, Česká republika obsadila v rebríčku 21. miesto, Poľsko 47. miesto a Maďarsko 67. miesto.

Ako ďalej vyplýva z prieskumu medzi expertmi, medzi najmenej funkčnými atribútmi demokracie sú aj potieranie korupcie a klientelizmu, rovnosť pred zákonom a vymožitelnosť práva, pôsobenie politikov vo verejnom záujme, fungovanie regulačných a kontrolných inštitúcií, fungovanie nezávislej polície, prokuratúry a súdov.

Graf 7

ČO V NAŠEJ DEMOKRACII FUNGUJE A ČO NIE

podľa hodnotenia 81 osobností v dotazníkovom prieskume INEKO, Hodnotiacia známka na stupnici 1 až 7, kde 1 = plne funkčné a 7 = úplne nefunkčné

* Rovnosť pred zákonom a vymožitelnosť práva (kvalita práce súdov, polície, prokuratúry)

Zdroj: Dotazníkový prieskum INEKO medzi vybranými osobnosťami v SR, október 2016

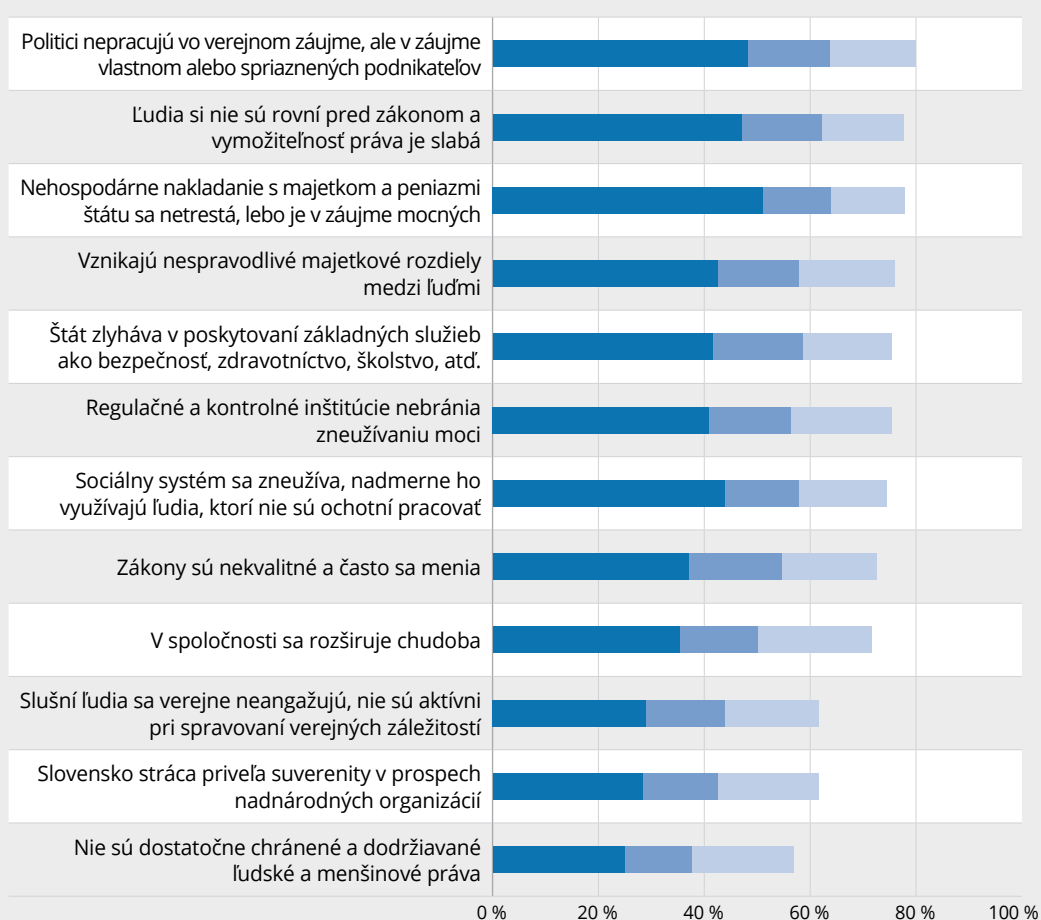
11 Uvedený záver môže byť čiastočne skreslený, keďže medzi respondentmi bolo približne 30 % aktivistov z mimovládneho sektora a 12 % novinárov a publicistov. Zvyšok respondentov tvorili podnikatelia, ekonomickí analytici, akademici, úradníci verejnej správy a politici.

12 Reprezentatívny prieskum verejnej mienky ukázal, čo ľuďom najviac prekáža na stave demokracie, akú máme dnes na Slovensku. **Hlavnou príčinou nespokojnosti ľudí je, že politici nepracujú vo verejnom záujme, ale v záujme vlastnom alebo spriaznených podnikateľov.** Vadí im tiež, že sa netrestá nehospodárne nakladanie s majetkom a peniazmi štátu, ako aj to, že si ľudia nie sú rovní pred zákonom a vymožitelnosť práva je slabá. Podobné závery ukázal aj dotazníkový prieskum medzi osobnosťami.

Graf 8

PRÍČINY ZLYHÁVANIA DEMOKRACIE NA SLOVENSKU

■ Rozhodne súhlasím ■ Súhlasím ■ Skôr súhlasím

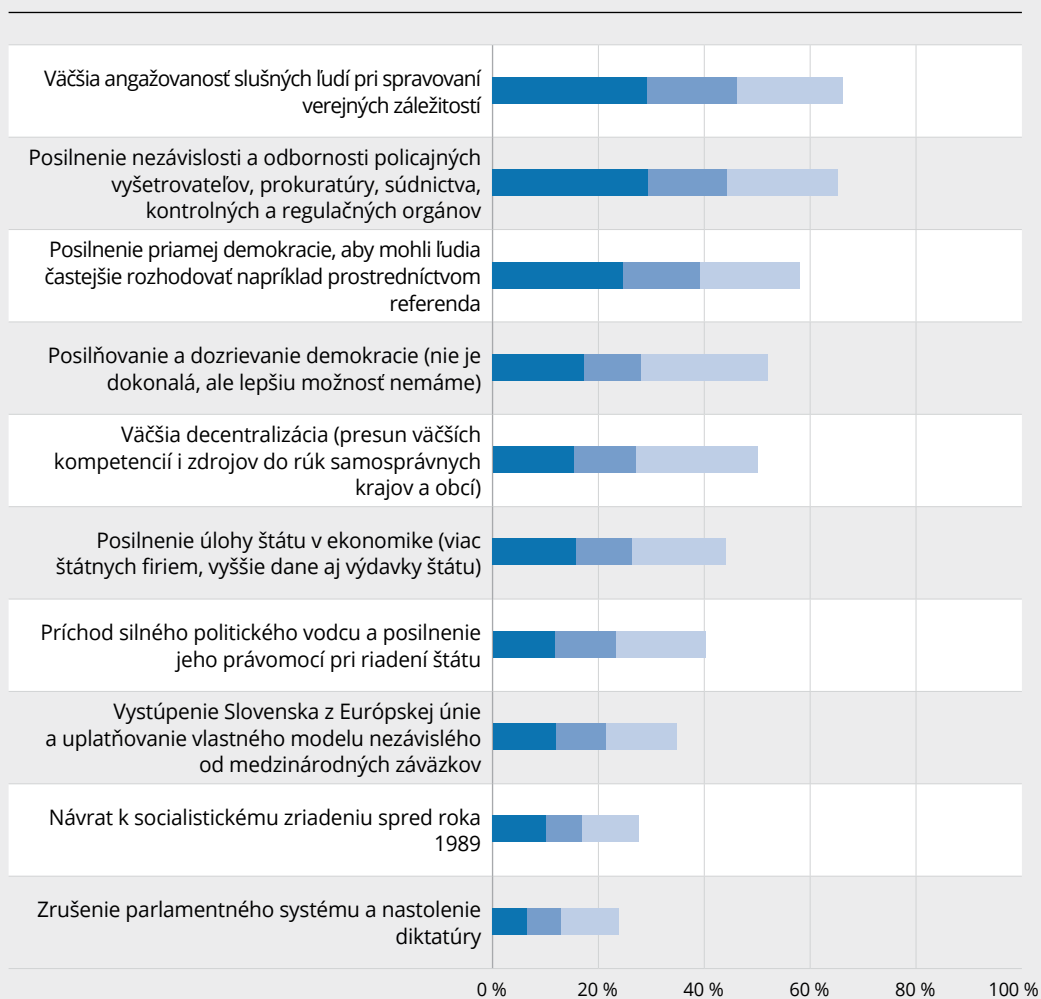
Zdroj: Reprezentatívny prieskum agentúry Focus pre INEKO, november 2016

13 Nespokojnosť so zneužívaním moci ženie mnohých k extrémizmu. Ako ukázal reprezentatívny prieskum z prelomu októbra a novembra 2016 na vzorke 1020 respondentov, takmer každý štvrtý občan Slovenska v danom čase videl alternatívu súčasného stavu demokracie už aj v zrušení parlamentného systému a nastolení diktatúry. K socialistickému zriadeniu spred roka 1989 by sa vrátilo 28 % ľudí. A 35 % pripúšťalo vystúpenie Slovenska z Európskej únie.

Graf 9

V ČOM ĽUDIA VIDIA ALTERNATÍVY SÚČASNÉHO STAVU DEMOKRACIE NA SLOVENSKU

■ Rozhodne súhlasím ■ Súhlasím ■ Skôr súhlasím

Zdroj: Reprezentatívny prieskum agentúry Focus pre INEKO, november 2016

Uvedené výsledky mali široký mediálny ohlas, niektorí novinári aj odborníci ich však spochybnili vzhľadom na znenie otázky, v ktorej sme sa pýtali na alternatívy k súčasnému stavu demokracie. Podľa kritikov totiž technicky, resp. z politologického hľadiska alternatívou demokracie je aj diktatúra, či vystúpenie z EÚ. Uvedené výsledky tak mohli byť skreslené smerom nahor.

S cieľom overiť výsledky sme preto otázku zopakovali aj v reprezentatívnom prieskume v januári 2017. Vzorku sme náhodne rozdelili na dve časti, pričom jednej vzorke vo veľkosti 502 respondentov sme položili rovnakú otázku „Do akej miery súhlasíte s tým, že alternatívou demokracie, akú máme dnes na Slovensku, sú nasledujúce možnosti?“. A druhej vzorke vo veľkosti 506 respondentov sme položili zmenenú otázku „Chceli by ste demokraciu, akú máme dnes na Slovensku, zmeniť podľa nasledujúcich možností?“. Znížením vzorky respondentov došlo k zvýšeniu štatistickej chyby z maximálne 3 % (pri N = 1000) na maximálne 4,5 % (pri N = 500).

Výsledky vyvrátili pochybnosti kritikov, pretože neukázali štatisticky významné rozdiely medzi odpoveďami na rôzne položené otázky. V porovnaní s prvým prieskumom z prelomu októbra a novembra 2016 však došlo k trom štatisticky významným zmenám:

- podiel ľudí preferujúcich zrušenie parlamentného systému a nastolenie diktatúry klesol z 24 % na 16 %,
- podiel ľudí preferujúcich vystúpenie z EÚ klesol z 35 % na 28 – 30 %,
- podiel ľudí preferujúcich posilnenie úlohy štátu v ekonomike klesol zo 44 % na 37 – 39 %.

Príčiny týchto zmien nepoznáme. Môžeme sa len domnievať, že názory ľudí mohla ovplyvniť široká medializácia výsledkov z novembrového prieskumu a pomerne intenzívne diskusie o podstate liberálnej demokracie. Ďalšou príčinou môže byť chýbajúci kontext otázok, ktoré sme pri opakovanom prieskume nepoložili. Z medzinárodných udalostí v médiách v období medzi oboma prieskumami asi najviac rezonovalo zvolenie Donalda Trumpa za prezidenta USA.

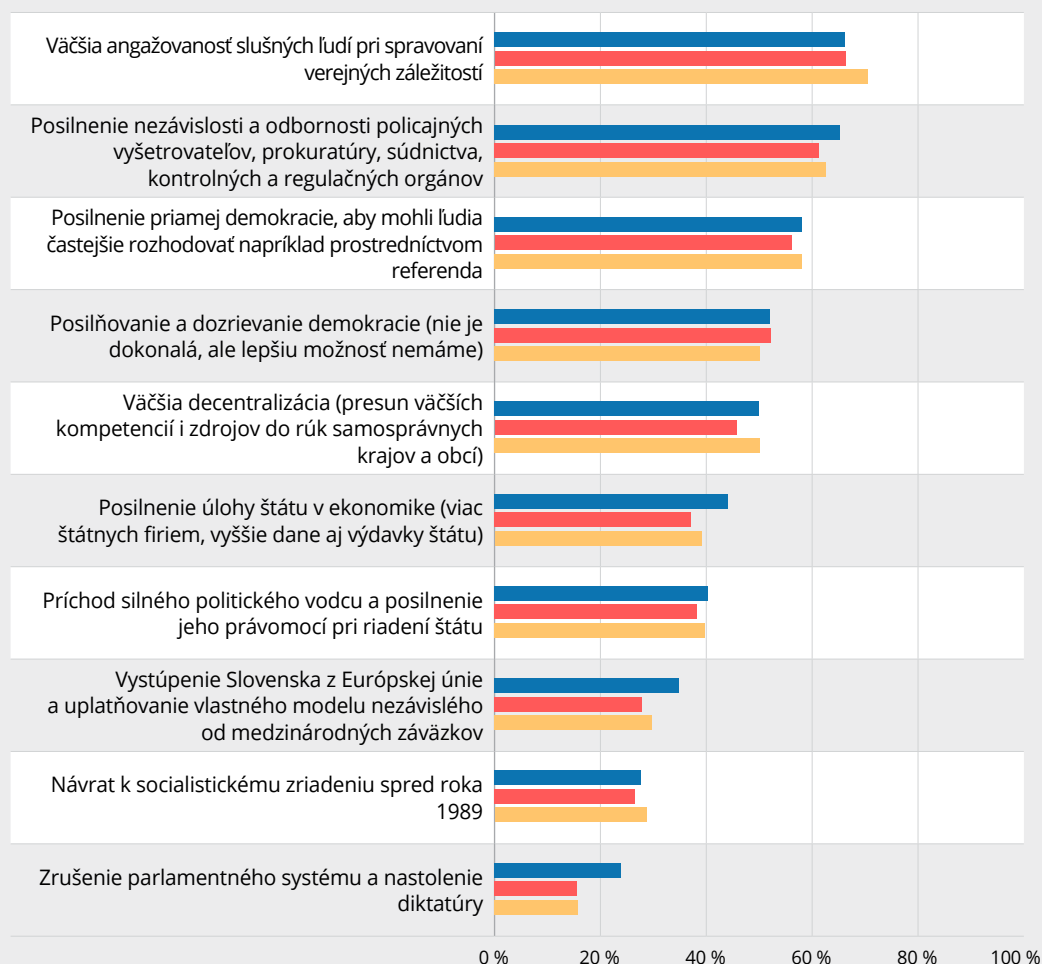
14 Ľudí odmietajúcich demokraciu či EÚ je podľa pôvodného aj opakovaného prieskumu stále značná menšina. Väčšina populácie demokraciu podporuje. Viac než dve tretiny

respondentov vidí jej zdokonalenie vo väčšej angažovanosti slušných ľudí pri spravovaní verejných záležitostí. Takmer dve tretiny ľudí si želá posilniť nezávislosť a odbornosť policajných vyšetrovateľov, prokuratúry, súdnictva, kontrolných a regulačných orgánov, aby sa znížilo riziko zneužitia moci. Práve posilnenie nezávislosti a odbornosti kontrolných a regulačných orgánov označili za jedno z kľúčových riešení aj vybrané osobnosti v dotazníkovom prieskume INEKO.

Graf 10

PÔVODNÁ OTÁZKA: V ČOM ĽUDIA VIDIA ALTERNATÍVU DEMOKRACIE
NOVÁ OTÁZKA: AKO BY ĽUDIA CHCELI ZMENIŤ DEMOKRACIU NA SLOVENSKU

■ november 2016, N = 1020 respondentov, pôvodná otázka
■ január 2017, N = 502, pôvodná otázka
■ január 2017, N = 506, nová otázka

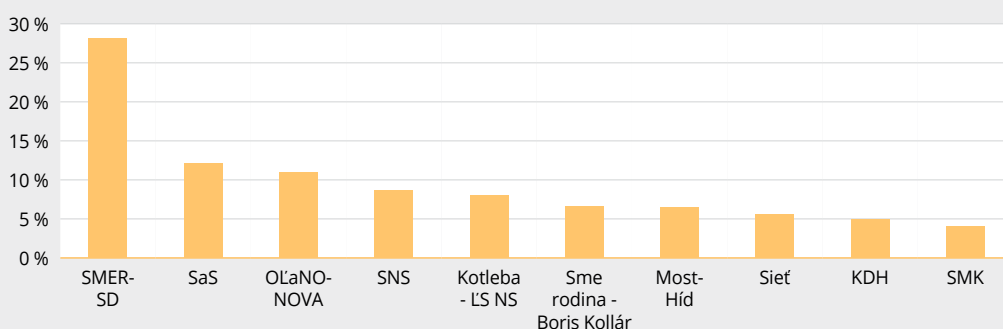
Zdroj: Reprezentatívne prieskumy agentúry Focus pre INEKO, november 2016 a január 2017

15 Náklady ľudí sa odrážajú aj na politickej mape Slovenska. Strana Smer-SD, ktorá bola politickým hegemonom posledného desaťročia, stratila vo voľbách v marci 2016 viac ako 16 percentuálnych bodov podpory. Spolu s rozvratom stredopravej časti politického spektra charakterizovaným najmä debaklom kedysi premiérskej SDKÚ, sa tým vytvoril priestor na posilnenie neštandardných a extrémistických síl.

Prekvapivý bol najmä úspech pravicovo-extrémistickej ĽS-Naše Slovensko (ĽSNS) v marci 2016 (získala 8,04 % hlasov), ktorý nepredvídali žiadne oficiálne predvolebné prieskumy verejnej mienky. Medzi dôvody, ktoré označili voliči ĽSNS v exit polle agentúry Focus ako rozhodujúce pre výber tejto strany, patrili najmä záujmy Slovenska (23%), antikorupčný program (20%), sociálny program (14%), ale aj utečenci a terorizmus (8%). Do parlamentu sa dostala aj populistická strana SME RODINA – Boris Kollár (získala 6,62 % hlasov). Ak k neštandardným stranám zarátame aj nesúrodé zoskupenie ideologicky rôznorodých osobností OĽaNO s oficiálne len 4 členmi a s výstredným lídrom Igorom Matovičom (hnutie získalo 11,02 % hlasov), získali neštandardné subjekty spolu viac ako štvrtinu hlasov.

Graf 11

VÝSLEDKY PARLAMENTNÝCH VOLIEB V MARCI 2016

Zdroj: Štatistický úrad SR

Politická povolebná realita znamenala, že tak pravicový ako aj ľavicový blok neboli prakticky samostatne schopné vytvoriť funkčnú vládu. Na Slovensku sa opäť po 14 rokoch presadil model zmiešanej ľavo-pravej vlády. V mene boja proti extrémizmu sa na ňom historicky prvýkrát súčasne podieľajú predstavitelia nacionalistickej SNS i predstavitelia maďarskej politickej reprezentácie z Mosta-Híd, ktorí vstúpili do koalície so stranou Smer-SD.

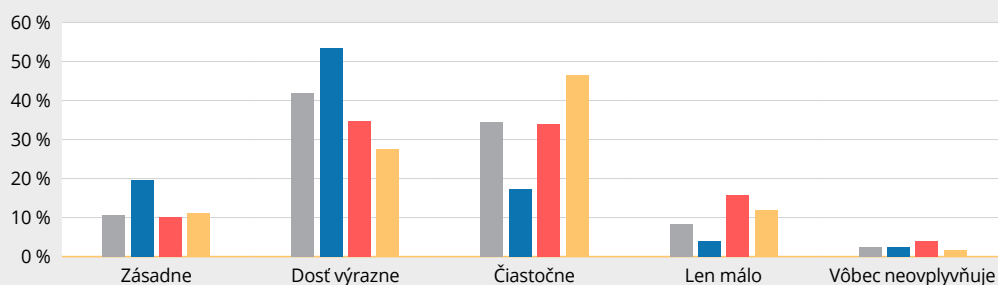
Úspech extrémistických a neštandardných síl vo voľbách 2016 nemožno vnímať iba ako krátkodobý výstrelok. Najmä ĽSNS si nečakane dobrým volebným výsledkom preferencie stabilizovala a strana, ktorá sa pred voľbami nikdy neprehupla ani cez štyri percentá (Focus, 2010 až 2016), si od volieb štandardne udržiava podporu okolo ôsmich percent. Tým, že je strana v opozícii a nemusí čeliť kritike za vládne opatrenia, viacerí politológovia jej dokonca predpovedajú možný rastový potenciál. Sociológ Martin Slosiarik v júni 2016 odhadol volebný strop ĽSNS až na 15 percent.

16 Ako vyplýva z reprezentatívneho prieskumu verejnej mienky, najviac frustrovaní zo súčasného stavu spoločnosti sú voliči ĽS-Naše Slovensko, najmenej voliči SMER-SD. Voliči ĽS-Naše Slovensko a SME RODINA – Boris Kollár si v porovnaní s inými stranami menej uvedomujú súvis medzi kvalitou demokracie a kvalitou života. To môže vysvetľovať ich väčšiu ochotu akceptovať radikálne riešenia. Práve voliči týchto dvoch strán sú najviac ochotní podporiť vystúpenie Slovenska z EÚ. Voliči SME RODINA – Boris Kollár tiež najviac pripúšťajú nastolenie diktatúry, či návrat do socializmu. Extrémne riešenia podporujú väčšinou ľudia s nižším vzdelaním aj príjmom.

Graf 12

AKO KVALITA DEMOKRACIE VPLÝVA NA KVALITU ŽIVOTA?

■ celá vzorka ■ SaS ■ Kotleba - ĽS Naše Slovensko ■ Sme rodina - Boris Kollár

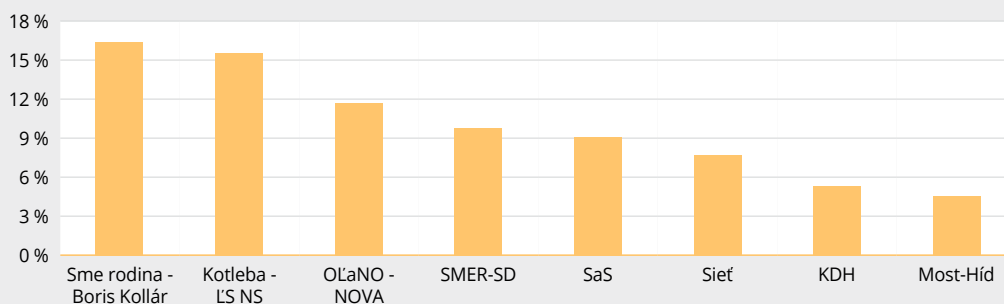
Zdroj: Reprezentatívny prieskum agentúry Focus pre INEKO, november 2016

17 Kotlebovi sa výraznejšie darilo mobilizovať prvovoličov. Potvrdzuje to exit poll agentúry Focus z marca 2016, podľa ktorého bola ĽSNS medzi prvovoličmi najúspešnejšia strana, keď ju volilo takmer štvrtina z nich. Aj simulované študentské voľby, ktoré pred voľbami 2016 zorganizovala na stredných školách po celom Slovensku Rada mládeže Bratislavského kraja v spolupráci s Inštitútom pre verejné otázky, by pri vzorke takmer 12-tisíc študentov vyhrali strany Sme rodina–Boris Kollár a Kotleba–ĽSNS.

Graf 13

AKO BY DOPADLI VOĽBY STREDOŠKOLÁKOV

Simulované voľby na stredných školách medzi študentami nad 15 rokov robila Rada mládeže Bratislavského kraja. Z 11 426 "oprávnených voličov" vybraných škôl odovzdali 5 794 platných hlasov, účasť bola 52 %.

Zdroj: Štatistický úrad SR

18 Podpora extrémistických a populistických strán na Slovensku má nezanedbatelné ekonomické príčiny. Nespôsobuje ich absolútny pokles životnej úrovne, lebo opak je pravdou, ale skôr pretrvávajúce či len slabo sa zmenšujúce regionálne rozdiely a vnímaná chudoba. Odkázanosť od centrálnej vlády vnímajú obyvatelia menej vyspelých regiónov citlivejšie, pretože od nej vo vyššej miere ako ostatní čerpajú sociálne dávky, sľubujú si od nej zníženie miestnej nadpriemernej nezamestnanosti, vytváranie pracovných lokálnych miest, aby nemuseli cestovať za prácou do zahraničia.

V krajoch, kde získali extrémistické strany najvyššiu podporu, je zároveň prevažne aj vyššia chudoba. Ak špeciálne zaostríme na ĽSNS, potom z prvej päťky krajov s najvyššou podporou ĽSNS patria štyri kraje zároveň aj medzi najviac ohrozené chudobou: Banskobystrický, Žilinský, Prešovský a Košický samosprávny kraj. V prípade Trenčianskeho kraja, ktorý patrí medzi tri najmenej chudobou ohrozené kraje na Slovensku, podpora ĽSNS s veľkou pravdepodobnosťou súvisí s tradičným historickým príklonom k nacionalistickým a populistickým stranám.

Tabuľka 6

KRAJE ZORADENÉ ZOSTUPNE PODĽA VOLEBNÉHO VÝSLEDKU ĽSNS A MIERY CHUDOBY

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Kraje zoradené podľa volebného zisku ĽSNS	BB	ZA	PO	TN	KE	TT	NR	BA
Kraje zoradené podľa miery chudoby	BB	PO	KE	ZA	NR	TN	TT	BA

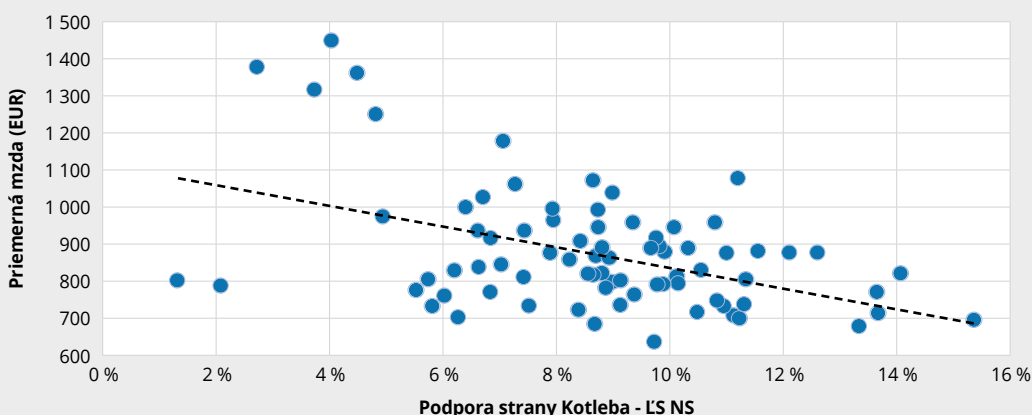
Zdroj: Štatistický úrad SR

V prípade krajov s vyšším podielom maďarského obyvateľstva (napríklad Nitriansky a Košický) je tiež potenciálny zisk ĽSNS menší vzhľadom na to, že voliči maďarskej národnosti majú sklon voliť podľa etnického kľúča. Potvrdzuje to Exit poll agentúry Focus z marca 2016, podľa ktorého volilo strany SMK a Most-Híd až 83,1 % voličov maďarskej národnosti, kým stranu ĽSNS volilo len 1,4 % voličov maďarskej národnosti.

Nezamestnanosťou, nedostatočnou ponukou miestnych voľných pracovných miest a nútenou migráciou za zamestnaním do zahraničia najviac trpí Banskobystrický, Prešovský a Žilinský kraj, teda opäť kraje s najvyššou podporou ĽSNS. Posledných päť rokov navyše rastie hlavne v týchto krajoch podiel pracovníkov nachádzajúcich si prácu v zahraničí, čo svedčí o pretrvavaní regionálnych rozdielov.

Graf 14

VZŤAH MEDZI PODPOROU ĽSNS A PRIEMERNOU MZDOU V OKRESOCH SR

Zdroj: Štatistický úrad SR

Ukazovatele rastu príjmov za posledné desaťročie naznačujú, že regióny dobiehajú najvyspelejšie juhozápadné Slovensko, no sčasti iba za cenu migrovania za prácou.

Podobne ako pri krajoch, aj pri okresoch existuje súvislosť medzi podporou ĽSNS a ekonomickou zaostalosťou (korelačný koeficient¹² 0,36 pri indexe chudoby a -0,46 pri priemernej mzde)¹³.

Pomerne nízka súvislosť sa ukázala medzi podporou ĽSNS a podielom rómskeho obyvateľstva v okrese (korelačný koeficient 0,22). To však môže byť ovplyvnené nižším potenciálnym ziskom ĽSNS v okresoch s vyšším podielom rómskeho či maďarského obyvateľstva. Medzi rómskymi obyvateľmi, najmä v odľahlých enklávach, je vysoká nezamestnanosť a odkázanosť na sociálne dávky, čo môže poburovať voličov ĽSNS, ktorá často používa protirómsku rétoriku.

Tabuľka 7

KORELÁCIE MEDZI PODPOROU ĽSNS, UKAZOVATEĽMI CHUDOBY A PODIELOM RÓMSKEHO OBYVATEĽSTVA V OKRESOCH SR

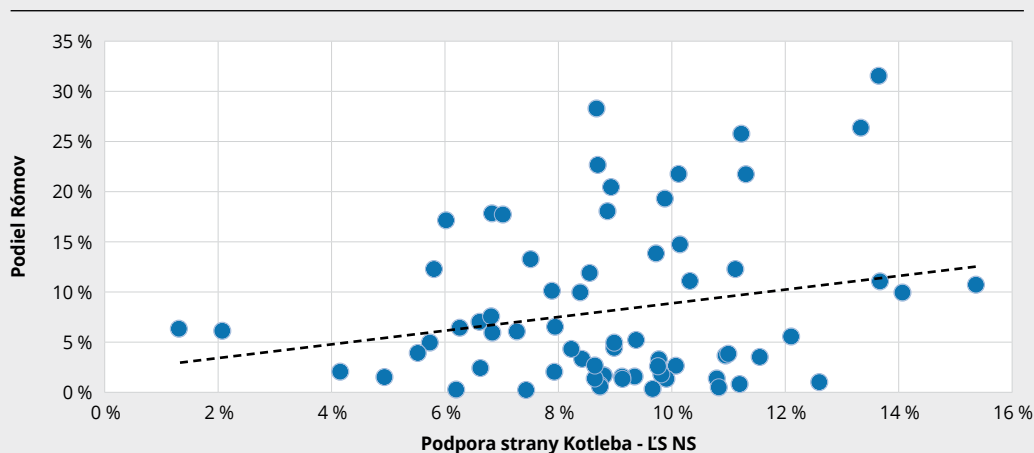
	Podpora ĽSNS	Index chudoby	Miera nezamestnanosti	Priemerná mzda
Podpora ĽSNS	1,00	0,36	0,34	-0,46
Podiel rómskeho obyvateľstva	0,22	0,78	0,84	-0,48

Zdroj: Štatistický úrad SR

Extrémistov často podporili aj ľudia v okresoch, kde je podiel rómskeho obyvateľstva nízky a kde viac prevládajú stereotypy nenahodané priamym spoložitím, prípadne iné dôvody podpory, ako napríklad nacionálna alebo protikorupčná rétorika ĽSNS.

Graf 15

VZŤAH MEDZI PODPOROU ĽSNS A PODIELOM RÓMOV V OKRESOCH

Zdroj: Štatistický úrad SR, Atlas rómskych komunít 2013

12 Korelácia je väzba (vzťah) medzi dvomi alebo viacerými premennými v štatistickom súbore. Korelačný koeficient vyjadruje intenzitu tejto väzby, pričom môže nadobúdať hodnotu na intervale $-1; 1$, kde -1 znamená najsilnejší záporný vzťah, 1 najsilnejší kladný vzťah a 0 znamená žiadny vzťah. Korelačný koeficient nevyjadruje kauzalitu, resp. príčinnú súvislosť, teda či jedna premenná ovplyvňuje inú.

13 Zoznam okresov s údajmi o výške podpory ĽSNS, indexom chudoby, miere nezamestnanosti, priemernej mzde a podiele rómskeho obyvateľstva uvádzame v Prílohe 2.

19 Na príčiny rastu popularity autoritatívnych a neštandardných politikov sme sa pýtali aj vybraných osobností v dotazníkovom prieskume na prelome septembra a októbra 2016.

Ako hlavné príčiny na strane dopytu označili:

- Ľudia sú sklamaní z korupcie štandardných politikov a ich previazania na oligarchov a podnikateľské skupiny
- Ľudia sú sklamaní z toho, že štandardní politici nepriniesli poriadok a spravodlivosť
- Ľudia sú sklamaní z toho, že štandardní politici nezvyšujú kvalitu verejných služieb napríklad v školstve, zdravotníctve, súdnictve, bezpečnosti, atď.

Ako hlavné príčiny na strane ponuky označili:

- Populizmus - politikom sa darí využívať vplyvné médiá na šírenie nereálnych alebo klamlivých sľubov/riešení, ktoré sú nedostatočné, resp. iba niekedy konfrontované s realitou či hodnotením odborníkov
- Medzi politickými stranami chýba slušná demokratická alternatíva
- Autoritatívni a neštandardní politici ťažia z toho, že najsledovanejšie médiá v SR sa namiesto hľadania pravdy väčšinou uspokojia s politickou vyváženosťou, v ktorej populizmus vyhráva

20 Experti v dotazníkovom prieskume hodnotili aj najúčinnnejšie riešenia, ktoré by zlepšili demokraciu.

Najúčinnnejšie riešenia, ktoré by zlepšili demokraciu už v krátkom čase:

- Dôveryhodné vyšetrenie kauzy Bašternák
- Monitoring a hodnotenie efektívnosti projektov a tendrov v rezortoch, kde sa rozdeľujú najväčšie verejné zákazky (napr. v doprave, zdravotníctve, IT a pod.)
- Zverejňovanie podrobných majetkových priznaní politikov a vysokých štátnych funkcionárov
- Posilnenie nezávislosti fungovania polície, prokuratúry a súdov napr. ich oddelením od výkonnej moci, zriadením nezávislej inšpekcie polície a prokuratúry, zrušením bezdôvodnej odvolateľnosti policajného prezidenta, otvorením Rady prokurátorov členom mimo prokurátorského prostredia, atď.

Najúčinnnejšie riešenia, ktoré by zlepšili demokraciu dlhodobo:

- Deti a študenti by sa na školách mali učiť lepšie kriticky myslieť a rozumieť významu demokracie
- Posilnenie nezávislosti a verejnej kontroly polície, prokuratúry a súdov
- Zvyšovanie kvality verejných služieb napríklad v školstve, zdravotníctve, súdnictve, bezpečnosti, atď. (napr. meraním a zverejňovaním výsledkov, finančnými motiváciami, atď.)
- Príchod dôveryhodných demokratických politikov (napr. vznik nových politických strán, ktoré by mobilizovali demokratických voličov)

21

Nové iniciatívy občianskej spoločnosti na podporu demokracie by sa mali podľa expertov (na základe zisťovania v dotazníkovom prieskume) venovať najmä:

- Verejnej kontrole, posilneniu a sfunkčneniu súdov, polície, prokuratúry, ako aj ďalších kontrolných úradov verejnej moci (napr. Úradu pre verejné obstarávanie, Najvyššieho kontrolného úradu)
- Verejnej kontrole efektívnosti pri používaní verejných zdrojov, najmä veľkých projektov v IT, doprave, zdravotníctve, obrane, atď.
- Výchove a vzdelávaniu mladých ľudí k demokratickému občianstvu (inšpirovať sa pozitívnym príkladom Nemecka, využiť IT na hravú formu vzdelávania), rozvíjaniu kritického myslenia a podpore občianskej a komunitnej angažovanosti
- Podpore a vzdelávaniu médií, odhaľovaniu dezinformácií vo verejnom priestore – konfrontácii s faktmi (sledovanie etiky a profesionality médií)
- Kontrole skutkov a sľubov politikov – overovaniu politikov z pohľadu pravdivosti ich vyjadrení, overovaniu miery plnenia predvolebných programov

22

Pri diskusii za okrúhlym stolom experti zdôraznili aj potrebu nasledovných riešení:

Viac pozitívnej spätnej väzby na prácu politikov, úradníkov aj novinárov. Dnes vysoko prevláda negatívna spätná väzba, čoho dôsledkom sa polarizuje spoločnosť. Vyzdvihovanie len negatív skresľuje pravdu a môže nahrávať extrémistom. Osobitný problém je negatívne vnímanie politikov, čo prispieva k tomu, že slušní ľudia odmietajú vstupovať do politiky, resp. ich od toho odrádzajú ľudia z ich okolia. Príklad pochvaly: Ocenenie Úradníka roka; „Biela vrana“ aj pre úradníkov, nie len pre aktivistov.

- Diskusie s voličmi nedemokratov; treba prekonať nenávisť, ktorá často vyplýva z rozdelenia spoločnosti na „úspešných a neúspešných“. **Názorová nevraživosť je problém pre kultivovanie demokracie – potrebná je väčšia tolerancia pri vzájomných diskusiách, vzdelávanie a osveta, otvorená diskusia aj s voličmi nedemokratov.** Nie je správne osočovať ľudí podporujúcich nesystémových politikov, ale hľadať príčiny, ktoré ich viedli k zapudeniu štandardných politických strán.
- Väčšia angažovanosť ľudí pri správe vecí verejných – vstup slušných a schopných ľudí do politiky (aj komunálnej), protesty, mobilizačné kampane pred voľbami.
- Osveta o základných hodnotách na ktorých je postavená demokracia (napr. názorová tolerancia, sloboda, spravodlivosť, rovnosť šancí), ktoré sú často „vykúpené krvou“ a ktoré sú často spojené aj s historickým vývojom na Slovensku.

23

Z hĺbkových rozhovorov s 11 manažérmi a podnikateľmi na Slovensku (ide o rôzne firmy podľa veľkosti aj odvetví, zastúpenie majú malí, strední aj veľkí podnikatelia) vyplynuli tieto hlavné závery:

- So stavom demokracie na Slovensku nie je spokojný žiadny respondent. Nespoľahlivo fungujú viaceré inštitúcie, napríklad súdnictvo, neplatí rovnosť pred zákonom, upadá morálka v spoločnosti. Zlom k horšiemu nastal nástupom prvej vlády Roberta Fica v roku 2006.
- Ani jeden z respondentov nie je spokojný so súčasným stavom podnikateľského prostredia a viacerí tvrdia, že sa v posledných rokoch zhoršuje. Výnimkou je lepšia činnosť úradov zásluhou elektronizácie služieb.

- V podnikaní trápí firmy hlavne to, že štát zvyhodňuje určité firmy, a tie potom majú pred ostatnými konkurenčnú výhodu. Vláda niektorých podnikateľov cielene uprednostňuje, keď napríklad vytvára osobitné zákony ako v prípade reštrukturalizácie Váhostavu, iných výberovo postihuje, napríklad banky či telekomunikačných operátorov osobitnými daňami. Pavol Lančarič, generálny riaditeľ Orange Slovensko, s.r.o. v Bratislave: *„Namiesto toho, aby sa zrovnoprávňovali podmienky pre všetkých, nastáva chaos, nerovnaký prístup k podnikom. S cieľom prioritne naplňať štátnu kasu, sa zaťažujú také firmy, čo majú peniaze.“* Podľa Ivana Trančíka, generálneho riaditeľa i.tran, s.r.o. v Turzovke o podnikateľskom prostredí rozhodujú silné finančné skupiny.
- V štáte podľa viacerých dominujú oligarchovia a poctiví podnikatelia nemajú možnosť presadiť svoj názor. Ondrej Smolár, výkonný riaditeľ Soitron, s.r.o. v Bratislave: *„Prepojenie štátu na oligarchické štruktúry je jednou z príčin, prečo má status podnikania negatívne konotácie. Podnikateľ a podvodník akoby sa stávali synonymami.“*
- Vo vzťahu s vládou viacerí respondenti upozorňujú na rozdiely medzi malými a veľkými firmami. Advokát Peter Serina z Bratislavy: *„Kvalita demokracie je dôležitá hlavne pre malé podniky s domácim kapitálom, aby mali rovnosť šancí, stabilné, predvídateľné a spravodlivé prostredie. Nadnárodným firmám zväčša vyhovuje nižšia kvalita demokracie. Veci si vybavujú sami. (...) Pre štát je jednoduchšie komunikovať s firmou, čo zamestná 20-tisíc ľudí, ako komunikovať s 20-tisíc živnostníkmi.“*
- Ďalším často spomínaným problémom je nedostatok kvalitných pracovníkov v dôsledku zlyhávania školského systému.
- Drvivá väčšina oslovených podnikateľov sa do verejných súťaží a do výziev na získavanie dotácií a eurofondov nezapája. Pokladá ich za zmanipulované a skorumpované. Respondenti potvrdzujú, že do súťaží vstupujú často firmy založené na tento jediný účel a po víťazstve posúvajú zákazky skutočným dodávateľom. Podobná situácia je v prideľovaní eurofondov. Ján Lunter, zakladateľ a spolumahiteľ firmy Alfa Bio, s.r.o. v Banskej Bystrici konkretizuje: *„Kto chce niečo od štátu, napríklad financovanie za eurofondy, musí naplňať pokladnice vládnych strán. Tento výber peňazí sa robí cez projekčné firmy na eurofondy, pričom sa všeobecne hovorí o províziách vo výške 30 percent zo zákazky.“*
- Na Slovensku sa dá poctivo podnikať, ale len za cenu, že ignorujete účasť v skorumpovaných štátnych zákazkách a tým oželite lepšie krátkodobé ekonomické výsledky. Dlhodobu sa poctivé podnikanie vypláca, lebo vedie k stabilite náročných zákazníkov a k dobrej platobnej kondícii. Dôležité je eliminovať nepoctivých podnikateľov a podvodníkov.
- Podnikatelia cítia, že v poslednom čase ich všeobecná nespokojnosť so súčasnou politickou scénou núti zaoberať sa myšlienkami o politických aktivitách alebo o podpore úplne nových politikov.
- Podnikatelia sa majú združovať v podnikateľských združeniach a spoločne nastavovať vládam zrkadlo. Ako uviedol advokát Peter Serina: *„Ak podnikatelia nepochopia, že demokracia je jediný systém, kde môžu dosiahnuť svoje podnikateľské ciele, prejaví svoju konkurencieschopnosť, čaká ich zánik.“*

24 Nespokojnosť podnikateľov dokumentuje aj domáci Index podnikateľského prostredia, ktorý zostavuje Podnikateľská aliancia Slovenska a ktorý klesá od roku 2005 sústavne s výnimkou krátkého obdobia v rokoch 2010 a 2011. Dôvodom je najmä nesúhlas so zmenami zákonov, hospodárskou politikou štátu a zhoršené vnímanie funkčnosti politického systému. **Aj podľa medzinárodného Indexu konkurencieschopnosti, ktorý zostavuje Svetové ekonomické fórum, dosiahlo Slovensko najlepšie 37. miesto v roku 2006, potom kleslo až na 78. priečku v roku 2013 a následne stúplo v roku 2016 na 65. miesto spomedzi 138 štátov sveta.** Najhoršie sa Slovensko umiestnilo v oblasti dôvery v politikov, nezávislosti sudcov, dôveryhodnosti polície a najmä v korupcii a využívaní úplatkov.

V rebríčku Doing Business 2017 Svetovej banky, ktorý je založený prevažne na „tvrdých“ dátach za vybrané oblasti podnikateľského prostredia a teda nie na názoroch podnikateľov, obsadilo Slovensko 33. priečku spomedzi 190 krajín, pre porovnanie Poľsko obsadilo 24. miesto, Česká republika 27. a Maďarsko 41. miesto.

25 Z diskusií so študentmi (ide o 5 diskusií spolu so 41 študentmi, z toho tri diskusie sa uskutočnili na gymnáziách v rôznych regiónoch Slovenska a dve na vysokej škole v Bratislave), vyplynuli tieto hlavné závery:

- Významne prevláda negatívny pohľad na stav demokracie a spoločnosti, vo všeobecnosti však boli stredoškolskí študenti podstatne viac frustrovaní v porovnaní s vysokoškolskými.
- **Podľa mnohých študentov demokracia u nás funguje len „naoko“, pretože politici väčšinou neplnia svoje sľuby, nesledujú verejný záujem, zneužívajú moc, klamú a nie sú za to potrestaní.** Ako možné riešenia vidia informovanie ľudí o neplnení sľubov (verejnú kontrolu plnenia sľubov), viac priamej demokracie – referendum, trestanie korupcie a to aj na najvyššej úrovni medzi politikmi a vo vláde, nezávislé súdnictvo a políciu.
- Študenti z východného Slovenska majú pocit, že vrcholní politici sa nezaujímajú o ich región, neriešia ich problémy, predovšetkým zaostávajú regiónov (hladové doliny), starajú sa skôr o seba, resp. západné regióny.
- Na Slovensku podľa väčšiny stredoškolských študentov nie je koho voliť, chýba slušná demokratická alternatíva. Neveria premiérovi a predsedovi Smeru-SD Robertovi Ficovi ani iným politikom. Fico má podľa nich škandály, vládne už príliš dlho. Odznali aj kritickejšie hodnotenia ako napríklad „rozkráda štát a ani sa to nesnaží zakryť“, alebo „vie manipulovať ľudí“. Na druhej strane má ale podľa väčšiny najmä stredoškolských študentov rozumný postoj k migrantom, keď ich odmieta. Vysokoškolskí naproti tomu väčšinou považujú za správne pomôcť obmedzenému počtu migrantov, ktorí sú vojnovými utečencami alebo v ohrození života. Podobný názor po diskusii prijímajú aj viacerí stredoškolskí. Podľa niektorých stredoškolských má Fico tiež zásluhy, že sme jedna z najrýchlejšie rastúcich ekonomík v eurozóne.
- Rozšírená je korupcia a klientelizmus v školstve, zdravotníctve (predbiehanie v čakaní na operácie/výšetrenia), na polícii, súdoch, rozkrádajú sa eurofondy, atď. Štát zlyháva v kontrole a trestaní nepravostí. Študenti oslovení v jednej z diskusií by úplatok skôr nenahlásili, keďže by to aj tak nevedlo k zmene a ešte by ich to mohlo poškodiť. Viacerí študenti potvrdili, že o úplatkoch vedia aj z osobnej skúsenosti.
- **Veľká väčšina študentov stredných škôl chce odísť študovať aj žiť mimo Slovenska, podstatná časť z nich sa už ani nechce vrátiť. Príčiny: nízka kvalita školstva, korupcia a klientelizmus, vyššia životná úroveň a lepšie možnosti uplatnenia v zahraničí.** Stredoškolskí

študenti väčšinou neveria, že dokážu vlastnou angažovanosťou zmeniť niečo vo fungovaní štátu. Vysokoškolskí študenti chcú naproti tomu väčšinou ostať na Slovensku.

- Pre väčšinu študentov je najmenej sympatický politik Marián Kotleba, pretože je radikálny, chce vystúpiť z EÚ, chce uplatniť prísnu „stráž“ nad všetkými obyvateľmi, diktatúru, obmedzovanie slobôd. Kotleba podľa nich ohrozuje demokraciu, viacerí ho priamo označili za fašistu. Študenti nesúhlasia s porušovaním ľudských práv. Napriek tomu **Kotleba podľa mnohých v zásade správne pomenoval problémy (rezonuje najmä rómsky problém, potreba nastolenia poriadku a zaostávanie regiónov)**. Študenti medzi rovesníkmi poznajú veľa jeho sympatizantov. Kotlebu volili mladí, pretože je nová tvár a znamená zmenu, podľa niektorých urobil dobré veci ako župan v Banskobystrickom kraji. Mladým často imponuje jeho protirómska rétorika. Mnohí ho tiež volili z rebelantstva (viacerí už údajne zmenili názor), medzi ďalšie dôvody patrí bránenie národných záujmov, snaha o zavádzanie poriadku a bezpečnosti (napríklad dobrovoľné hliadky vo vlakoch).
- Kollár na rozdiel od Kotlebu nie je ohrozením demokracie, ale ani veľkým prínosom. Niektorí študenti (prevažne dievčatá) často sledujú výstupy Borisa Kollára na Facebooku. Podľa nich je úprimný a sympatický, dobre komunikuje prostredníctvom videí. Viac študentov vyjadrilo názor, že keďže je Kollár bohatý, a preto nejde do politiky s cieľom kradnúť.
- Facebook je pre študentov dôležitým zdrojom informácií, menovali ho napríklad pri získavaní informácií o strane Kotlebu alebo Kollára.
- **Mnohí študenti (najmä stredoškoláci z oblastí s početnejšou rómskou populáciou) sa zhodli, že drvivá väčšina Rómov zneužíva sociálny systém (nepracujú a poberajú sociálne dávky, resp. materské, invalidné dôchodky)**. Niektorí navrhujú zrušiť údajnú pozitívnu diskrimináciu Rómov, uplatniť zníženie/zrušenie sociálnych dávok, resp. ich podmienenie skutočnou prácou, zrušenie/zníženie dávok nad určitý počet detí, odobratie detí do internátov. Objavil sa aj extrémny názor: „*Ideálne, hoci nereálne riešenie by bolo ich vystahovanie, nech si žijú vo vlastnom štáte.*“
- Medzi vysokoškolákmi zaznel aj názor, že Rómovia nezneužívajú sociálny systém: „*Rómom sa nepomáha, pretože sú Rómovia. Rómom sa pomáha, pretože sú chudobní.*“ Ďalší študent spresňuje, že dávky s počtom detí klesajú a „*ani z toho sa nedá dôstojne žiť*“. Spochybňuje preto argument, že počet detí Rómov súvisí s výškou dávok. Podľa neho je hlavnou príčinou zanedbané vzdelanie a nulová finančná gramotnosť. **Podľa jednej študentky, ktorá má skúsenosť s humanitárnou pomocou v Afrike, Slovensko nemá žiadny rómsky problém, ale „má obrovský sociálny problém a zlyhanie štátu, ktorý nedokáže integrovať určité skupiny obyvateľstva“.** Veľká kriminalita alebo veľký počet detí je podľa nej fenomén chudoby, nie fenomén rómskej alebo akejkoľvek etnickej skupiny. Kritizuje podfinancovanie komunitných centier, ktoré pracujú s marginalizovanými skupinami obyvateľstva často izolovane iba na lokálnej úrovni, chýba podľa nej štruktúrované riešenie. „*My im postavíme domy a potom odídeme, (...), ale nevedieme ich k nejakej zmene, reálne ich nenaučíme používať tie veci.*“
- Vzťah študentov k EÚ je pozitívny, najmä vďaka možnosti cestovať a prílevu zahraničných investícií. Slovensko podľa nich profituje hlavne vďaka zahraničným firmám, pričom vystúpením z EÚ by sme o túto výhodu mohli prísť.
- Názory na Rusko a USA sa rôznia, zhoda je v tom, že by sme mali mať s oboma veľmocami dobré vzťahy. Medzi negatívami Ruska spomenuli nedostatok slobody a sociálne rozdiely, pri USA najmä zahraničnú politiku, ktorá má byť zodpovedná za mnoho vojenských konfliktov.

2

ODPORÚČANIA NA ZLEPŠENIE DEMOKRACIE

PRE VLÁDU A INÉ ORGÁNY VEREJNEJ MOCI

- 1 Bojovať proti korupcii, dôveryhodne vyšetriť kauzy podozrivé z korupcie a zneužívania moci, predovšetkým „Bašternák“ a „Gorila“; zrušiť tzv. Mečiarove amnestie a vyšetriť súvisiace prípady, najmä prípad zavraždenia Michala Kováča mladšieho do cudziny z roku 1995
- 2 Reformovať súdnictvo, posilniť nezávislosť polície, prokuratúry a súdov ich oddelením od výkonnej moci, zriadením nezávislej inšpekcie polície a prokuratúry, zrušením bezdôvodnej odvolateľnosti policajného prezidenta, otvorením Rady prokurátorov členom mimo prokurátorského prostredia, atď.
- 3 Podporovať nezávislosť a odbornosť kontrolných a regulačných orgánov, napr. zapojením najmenej dvoch najvyšších ústavných orgánov do menovania a odvolávania čelných predstaviteľov, zriadením odvolacích orgánov nezávislých od orgánov rozhodujúcich na prvom stupni, budovaním analytických kapacít, atď.
- 4 Profesionalizovať štátnu správu, presadzovať odborné nominácie do vedenia rozpočtových a príspevkových organizácií a spoločností vlastnených štátom, vrcholných úradníkov a manažérov hľadať pomocou verejných výberových konaní
- 5 Pokračovať v projekte „Hodnota za peniaze“ a rozšíriť ho na celý verejný sektor:
 - Analyticky posudzovať všetky väčšie výdavky, projekty, regulácie a politiky z pohľadu ich potreby, možných alternatív ako aj efektívnosti
 - Posilňovať analytické a odborné kapacity verejných orgánov
 - Rozhodnutia robiť na základe verejnosti dostupných odborných analýz
- 6 Zvyšovať transparentnosť vo verejnej sfére, predovšetkým:
 - Zverejňovať politické nominácie a životopisy vysokých štátnych úradníkov ako aj riadiacich pracovníkov v spoločnostiach vlastnených štátom
 - Rozšíriť platnosť zákona o slobodnom prístupe k informáciám na štátne, regionálne a samosprávne agentúry/spoločnosti, vrátane povinnosti automaticky zverejňovať uzavreté zmluvy ako aj životopisy a informácie o procese výberu vedúcich predstaviteľov a členov riadiacich a dozorných rád
 - Systematicky na jednom mieste zverejňovať všetky verejné dáta v podobe, ktorá je strojovo spracovateľná a užívateľsky prívetivá
 - Kľúčové dokumenty ako napríklad návrhy politík, projektové zámery a tiež návrhy súťažných podkladov na verejné obstarávanie veľkých projektov dávať na verejné pripomienkové konanie ešte pred ich schválením, resp. vyhlásením súťaže
 - Zverejňovať zdôvodnenia rozhodnutí (napr. o zrušení verejného obstarávania), aby bolo možné aj ich spätné dohľadanie
 - Na jednom mieste a v prehľadnej forme zverejňovať informácie o poskytnutých dotáciách
 - Zverejňovať podrobné majetkové priznania politikov a vysokých štátnych funkcionárov vrátane ich najbližších rodinných príslušníkov

- 7 Reformovať obsah vzdelávania a vzdelávať učiteľov s cieľom rozvíjať kritické myslenie a poznatky o fungovaní a význame demokracie aj Európskej únie pre kvalitu života občanov (vrátane historických súvislostí); využiť najlepšie zahraničné aj domáce skúsenosti
- 8 Podporovať osvetu o význame demokracie a EÚ, do osvetu zapojiť významné a populárne osobnosti napríklad z kultúry alebo športu; podporovať kampane cielené na širokú verejnosť
- 9 Zvyšovať kvalitu verejných služieb napríklad v školstve, zdravotníctve, súdnictve, atď. napríklad meraním a zverejňovaním výsledkov, finančnými motiváciami, výmenou najlepších skúseností
- 10 Odstraňovať chudobu, sociálne vylúčenie a regionálne rozdiely napríklad:
 - Znižovaním odvodov pre ľudí s nízkym príjmom
 - Zavedením výraznejšieho súbehu sociálnych dávok a príjmu z práce tak, aby viac motivoval ľudí pracovať legálne
 - Zvyšovaním kvalifikácie dlhodobo nezamestnaných, pomocou pri vyhľadávaní a uchádzaní sa o voľné pracovné príležitosti; uvedené činnosti zabezpečiť s využitím kapacít a know-how úradov práce aj súkromného sektora a to na základe pravidelného merania a zverejňovania dosiahnutých výsledkov uplatnenia nezamestnaných na trhu práce
 - Motiváciou stredných odborných škôl, aby z nich vychádzali študenti lepšie pripravení uplatniť sa na trhu práce (napríklad zverejňovaním priemerného platu a miery nezamestnanosti absolventov, úpravou noriem)
 - Zvyšovaním dostupnosti zdravotnej starostlivosti, predškolskej výchovy a vzdelávania marginalizovaných skupín obyvateľstva
 - Zameraním efektívnosti doteraz realizovaných projektov a opatrení na integráciu marginalizovaných skupín obyvateľstva, systematickou podporou šírenia najlepších skúseností, vrátane podpory lokálnych partnerstiev a projektov zameraných na integráciu
- 11 Zlepšovať podnikateľské prostredie – predovšetkým znižovať administratívnu záťaž, odstraňovať neefektívne regulácie, vytvárať podmienky pre férovú súťaž vo verejnom obstarávaní, odstraňovať monopoly, znižovať priame dane z práce a prípadný výpadok vo verejných financiách kompenzovať zvýšením daní z majetku alebo ekologických daní, zjednodušovať legislatívu, znížiť ceny elektrickej energie zrušením dotovaných zložiek ceny alebo ich presunom do štátneho rozpočtu; systematickým zlepšovaním indikátorov hodnotenia Svetovej banky Doing Business
- 12 Umožniť vstup súkromného kapitálu do oblastí, kde môže fungovať hospodárska súťaž a kde štát dokáže merať a teda aj regulovať množstvo, kvalitu a efektívnosť produktu (napr. osobná železničná doprava, pošta, zdravotníctvo, energetika)
13. Merať a zverejňovať výsledky a efektívnosť rozpočtových a príspevkových organizácií a prijať opatrenia s cieľom zvýšiť efektívnosť vrátane možnosti zrušenia neefektívnych organizácií
- 14 (Aj spätne) Merať a zverejňovať efektívnosť projektov podporených z eurofondov
- 15 Využiť kapacity, znalosti a nezávislosť Rady pre rozpočtovú zodpovednosť na prepočet dopadov predvolebných programov politických strán na verejné financie, trh práce a podnikateľské prostredie
- 16 Aktívne vyhľadávať a trestať prejavy extrémizmu

- 17 Bojovať proti zahraničnej propagande – odhaľovať a menovať zahraničné zdroje falošných informácií a konšpirácií vrátane domácich zdrojov, ktoré nekriticky preberajú tieto informácie; kriticky hodnotiť tieto informácie na základe faktov; osobitnú pozornosť venovať falošným informáciám a konšpiráciám, ktoré sa šíria cez sociálne siete
 - 18 Zabezpečiť, aby objednávanie platenej propagácie projektov financovaných z eurofondov v médiách neobmedzovalo nezávislosť médií a tiež aby bol obsah propagácie orientovaný najmä na riešenia spoločenských problémov, nie len na informovanie o podporených projektoch; predovšetkým zverejňovať kritériá objednávania propagácie, zverejňovať vynaložené sumy na propagáciu konkrétnych projektov v jednotlivých médiách a zapojiť odborníkov čo najviac nezávislých od politikov do rozhodovania o obsahu propagácie a rozdelení zdrojov na propagáciu
 - 19 V transparentnej grantovej súťaži poskytovať dotácie občianskej spoločnosti prioritne na projekty, ktorých ciele sú v súlade s tu uvedenými odporúčaniami; zabezpečiť, aby o udeľovaní grantov (napr. aj v rámci Operačného programu Efektívna verejná správa) rozhodovali spoločensky rešpektované osobnosti čo najviac nezávislé od politikov
-

PRE POLITIKOV A POLITICKÉ STRANY

- 20 Na jednom mieste a v prehľadnej forme zverejňovať informácie o zdrojoch financovania a použití finančných prostriedkov za celú politickú stranu aj jednotlivých kandidátov, zverejňovať zmluvy o poskytnutí finančných prostriedkov
 - 21 Zverejňovať podrobné majetkové priznania a to aj za najbližších rodinných príslušníkov
 - 22 Prijíť etické kódexy politických strán zaväzujúce k deklarácii konfliktov záujmov, vylučovaniu korupcie, zverejňovaniu informácií o zdrojoch financovania a použití finančných prostriedkov
 - 23 Prepočítavať a zverejňovať dopady predvolebných programov politických strán na verejné financie, trh práce a podnikateľské prostredie
 - 24 Využívať existujúce kapacity think-tankov (resp. zriadiť vlastný think-tank) pri hľadaní riešení spoločenských problémov
 - 25 Odpovedať na otázky všetkých novinárov, neodmietañ odpovede na základe príslušnosti novinára k „nepohodlnému“ médiu
 - 26 Rešpektovať slobodu médií pri výbere oponentov v diskusiách, neodmietañ „nepohodlných“ oponentov
-

PRE KOMUNÁLNYCH POLITIKOV

- 27 Umožniť a posilniť participáciu občanov na rozhodovaní o použití verejných zdrojov; pri návrhu konkrétnych opatrení vychádzať z odporúčaní projektu „Otvorená samospráva“ Transparency International Slovensko - <http://samosprava.transparency.sk/recommendations>

PRE PODNIKATEĽOV A ZAHRANIČNÝCH DONOROV VRÁTANE EÚ

- 28 Podporovať mimovládne organizácie zamerané na systémové zmeny a kontrolu mocných, popri podpore projektov poskytovať aj inštitucionálne granty (napr. podľa vzoru Fondu pre transparentné Slovensko¹⁴, resp. aj priamou podporou vybraných organizácií a projektov)
- 29 Prioritne podporovať projekty, ktorých ciele sú v súlade s tu uvedenými odporúčaniami (t.j. reforma súdnictva, boj proti korupcii a zvyšovanie transparentnosti vo verejnej správe, znižovanie chudoby, reforma obsahu vzdelávania a osveta o význame demokracie a EÚ, meranie kvality a efektívnosti verejných služieb a výdavkov, podpora systémových reforiem fungovania štátu a podnikateľského prostredia, overovanie pravdivosti výrokov politikov, sledovanie plnenia sľubov politikov, odhaľovanie propagandy a falošných informácií, atď.)

PRE PODNIKATEĽOV

- 30 Podporovať demokratických politikov a politické strany, aj na regionálnej úrovni; podporovať seriózne mienkotvorné médiá a ich názorovú nezávislosť, osobitne investigatívnu žurnalistiku; zverejňovať informácie o forme aj výške poskytnutej podpory vrátane plného znenia súvisiacich zmlúv; verejne deklarovať, že za podporu podnikateľa neočakávajú žiadnu protihodnotu
- 31 Združovať sa v alianciách podporujúcich zlepšovanie podnikateľského prostredia a demokracie
- 32 Aktívne sa zapájať do verejnej diskusie k celospoločenským problémom
- 33 Stiahnuť reklamu z internetových portálov a informačných zdrojov ktoré šíria falošné informácie a konšpirácie (vychádzať napríklad z hodnotenia webu <https://www.konspiratori.sk/>)

PRE EÚ

- 34 Merať a zverejňovať efektívnosť projektov podporených z eurofondov
- 35 Osobitnú pozornosť venovať efektívnosti platenej propagácie projektov financovaných z eurofondov v médiách, zverejňovať vynaložené sumy na propagáciu konkrétnych projektov v jednotlivých médiách

PRE MIMOVLÁDNE ORGANIZÁCIE, OBČIANSKÝCH AKTIVISTOV A MÉDIÁ

- 36 Fact-checking – priebežne kontrolovať pravdivosť výrokov politikov, aj spätne odhaľovať a opravovať nepravdivé výroky (napr. podľa vzoru projektu demagog.sk)
- 37 Priebežne kontrolovať reálnosť sľubov politikov ako aj ich plnenie, hodnotiť volebné programy vrátane kvantifikácie ich dopadov na verejné financie, trh práce a podnikateľské prostredie

14 Fond pre transparentné Slovensko v Nadácii Pontis (<http://www.nadaciapontis.sk/fond-pre-transparentne-slovensko>) podporuje mimovládne organizácie zamerané na zvyšovanie transparentnosti a boj proti korupcii. Do fondu vkladajú peniaze súkromné firmy, fond ich následne rozdeľuje na základe predložených projektov, ktoré posudzuje komisia zložená z rešpektovaných osobností.

- 38 Monitorovať a hodnotiť efektívnosť projektov a tendrov prioritne v rezortoch, kde sa rozdeľujú najväčšie verejné zákazky alebo dotácie vrátane eurofondov (napr. v doprave, zdravotníctve, IT, obrane a pod.)
- 39 Monitorovať a hodnotiť prácu súdov, polície, prokuratúry, ako aj ďalších kontrolných a regulačných úradov verejnej moci (napr. Úradu pre verejné obstarávanie, Najvyššieho kontrolného úradu, Protimonopolného úradu)
- 40 Navrhovať a podporovať systémové zmeny na zlepšenie fungovania štátu a podnikateľského prostredia, vyhľadávať a šíriť príklady najlepšej praxe pri správe vecí verejných
- 41 Požadovať a presadzovať transparentnosť pri používaní verejných zdrojov a tiež v procese prijímania rozhodnutí, bojovať proti korupcii
- 42 Merať a zverejňovať kvalitu a efektívnosť verejných služieb, napr. porovnávať kvalitu nemocníc, úspešnosť absolventov rôznych škôl, chybovosť rozhodnutí alebo dĺžku konania na rôznych súdoch, atď.
- 43 Investigatívne hľadať zlyhania verejných orgánov, napr. odhaľovať majetkové prepojenia politikov a podnikateľov, porovnávať majetkové pomery a oficiálne príjmy politikov a vysokých štátnych úradníkov, odhaľovať plytvanie verejnými zdrojmi, nespravodlivé rozhodnutia, atď.
- 44 Monitorovať a hodnotiť kvalitu navrhovaných a prijímaných legislatívnych opatrení ako aj prácu poslancov (napr. podľa vzoru projektu HESO, kde opatrenia hodnotila komisia expertov)
- 45 Monitorovať a pravidelne vyhodnocovať kvalitu demokracie v SR (napr. podľa vzoru projektu IVO Barometer)
- 46 Bojovať proti propagande – odhaľovať a menovať zdroje falošných informácií a konšpirácií; kriticky hodnotiť tieto informácie na základe faktov; konfrontovať šíriteľov falošných informácií a vyvracať ich tvrdenia; šíriť pravdu; osobitnú pozornosť venovať falošným informáciám a konšpiráciám, ktoré sa šíria cez sociálne siete
- 47 Vyhľadávať a šíriť najlepšie zahraničné aj domáce skúsenosti o spôsoboch výchovy a vzdelávania o fungovaní a význame demokracie aj EÚ
- 48 Diskutovať o fungovaní a význame demokracie a EÚ aj s ľuďmi, ktorí sympatizujú s extrémistickými a populistickými stranami, osobitne s mladými ľuďmi; vzdelávať najmä mladých ľudí k demokratickému občianstvu, rozvíjaniu kritického myslenia a podpore občianskej a komunitnej angažovanosti; do osvetovej práce zapojiť významné a populárne osobnosti aktívne okrem iného aj na sociálnych sieťach
- 49 Oceňovať a chrániť „whistleblowerov“, oceňovať pozitívne príklady práce politikov, úradníkov a aktivistov
- 50 Zmerať efektívnosť doteraz realizovaných projektov a opatrení na integráciu marginalizovaných skupín obyvateľstva, šíriť najlepšie skúsenosti
- 51 Na základe faktov overiť tvrdenia o zneužívaní sociálneho systému rómskou minoritou

PRE MIMOVLÁDNE ORGANIZÁCIE A OBČIANSKÝCH AKTIVISTOV

- 52 Pravidelne poskytovať spätnú väzbu médiám s cieľom posilniť ich etiku a profesionalitu (napr. podľa vzoru projektu Slovak Press Watch), monitorovať a zverejňovať vlastníkov médií, oceňovať pozitívne príklady práce novinárov
- 53 Vytvárať lokálne partnerstvá zameriavajúce sa na integrovanie občanov z marginalizovaných skupín do spoločnosti, vytvárať podmienky na ich zamestnávanie
- 54 Zverejňovať informácie o zdrojoch financovania vrátane výšky poskytnutej podpory

PRE MÉDIÁ

- 55 Nepodliehať politikom pri výbere preferovaných oponentov v diskusiách
- 56 Dávať prednosť hľadaniu pravdy pred politickou vyváženosťou a bulvarizáciou
- 57 Dávať väčší priestor investigatívnej žurnalistike ako aj publicistike o aktuálnych udalostiach, spoločenských problémoch a možných riešeniach
- 58 Dávať väčší priestor osvete o fungovaní a význame demokracie aj Európskej únie (vrátane historických súvislostí), napr. aj vo forme TV seriálu; do osvetu zapojiť významné a populárne osobnosti
- 59 Zaujímať sa o príčiny podpory extrémistických a populistických strán a cieľiť diskusiu na týchto podporovateľov
- 60 Zverejňovať informácie o konečných vlastníkoch ako aj o donoroch vrátane výšky poskytnutej podpory
- 61 Odomykať kľúčové články a rozhovory vysvetľujúce význam demokracie a EÚ, hrozby populizmu a extrémizmu (ak nie hneď tak aspoň s odstupom niekoľkých dní)

PRE ŠKOLY A UČITEĽOV

- 62 Diskutovať so žiakmi o fungovaní a význame demokracie aj Európskej Únie, diskutovať o aktuálnych udalostiach, spoločenských problémoch a možných riešeniach

PRE VŠETKÝCH ĽUDÍ

- 63 Angažovať sa vo veciach verejného záujmu na centrálnej aj miestnej úrovni či v bezprostrednom okolí vrátane sociálnych sietí, vstupovať do politiky a to aj komunálnej
- 64 Diskutovať na základe argumentov, rešpektovať iné názory, vylúčiť a odsúdiť nevraživosť a negatívne emócie v diskusiách, vyhýbať sa šíreniu nenávisti, hľadať porozumenie a spoločné východiská, zvlášť pri komunikácii v sociálnych sieťach
- 65 Kriticky hodnotiť informácie šíriace sa najmä na sociálnych sieťach, hľadať originálne zdroje informácií, hodnotiť argumenty pre aj proti, klásť otázky

PRÍLOHY

PRÍLOHA 1

ZOZNAM ÚČASTNÍKOV DOTAZNÍKOVÉHO PRIESKUMU

Inštitút INEKO uskutočnil prieskum názorov medzi vybranými osobnosťami na prelome septembra a októbra 2016. Prieskumu formou elektronického dotazníka sa zúčastnilo 81 osobností, z nich 16 si želalo ostať v anonymite. Medzi respondentmi je približne 30 % aktivistov z mimovládneho sektora, 27 % podnikateľov a ekonomických analytikov, 21 % akademikov, 12 % novinárov a publicistov, 10 % úradníkov verejnej správy a politikov. Cieľom bolo zistiť postoje odborníkov na stav demokracie na Slovensku a na hlavné príčiny vysokej popularity autoritatívnych a anti-demokratických politikov, ako aj identifikovať iniciatívy, ktoré najviac pomáhajú alebo by mohli pomôcť rozvoju demokracie.

Tabuľka

ZOZNAM ÚČASTNÍKOV DOTAZNÍKOVÉHO PRIESKUMU

1	František Ambrovics	23	Robert Kičina	45	Laco Oravec
2	Martin Baláž	24	Ivan Košalko	46	Ján Orlovský
3	Peter Bárdy	25	Ctibor Košťál	47	Radovan Pala
4	Fedor Blaščák	26	Ján Kovalčík	48	Elena Pätoprstá
5	Ján Bunčák	27	Peter Kremský	49	Michal Piško
6	Konštantín Čikovský	28	Peter Krištúfek	50	Tomáš Profant
7	Peter Demčák	29	Peter Kunder	51	Dalibor Roháč
8	Richard Drutarovský	30	Rastislav Kužel	52	Miroslav Rusiňák
9	Martin Dubéci	31	Silvester Lavrík	53	Peter Serina
10	Richard Ďurana	32	Luboš Lopatka	54	Mikuláš Sliacky
11	Lukáš Fila	33	Darina Malová	55	Ondrej Smolár
12	Elena Gallová Kriglerová	34	Samuel Marec	56	Peter Spáč
13	Peter Golias	35	Juraj Marušiak	57	Samuel Spáč
14	Fedor Gömöry	36	Ján Mazák	58	Soňa Szomolányi
15	Peter Gonda	37	Grigorij Mesežnikov	59	Milan Šagát
16	Damas Gruska	38	Stanislav Mičev	60	Gabriel Šipoš
17	Ivan Harant	39	Daniel Milo	61	Peter Škodný
18	Pavol Hardoš	40	Ivana Molnárová	62	Filip Vagač
19	Ján Hargaš	41	Michal Mušák	63	Livia Vašáková
20	Jana Juráňová	42	Pavol Múdry	64	Magdaléna Vášáryová
21	Viera Kalmárová	43	Pavel Nechala	65	Dušan Zachar
22	Tomáš Kamenec	44	Andrej Nosko	66-81	16 anonymných účastníkov

PRÍLOHA 2

ZOZNAM OKRESOV PODĽA VÝŠKY PODPORY ĽSNS

Keďže na Slovensku sa nemeria chudoba podľa jednotlivých okresov, ako podklad sme vzali poslednú štúdiu Zuzany Veselovskej a Antona Michálka z Geografického ústavu Slovenskej akadémie vied, kde sa podujali priradiť okresom stupeň miery rizika chudoby v rokoch 2001 a 2011 na základe čiastkových meraných ukazovateľov, ako boli nezamestnanosť, nízke vzdelanie, veľkosť rodiny, neúplné rodiny, preplnenosť bytu, bez vody v byte. Výsledné číselné ohodnotenie okresu padlo do niektorého z intervalov, ktoré sme označili číslami od 1 do 5, pričom 1 je najmenšia a 5 najväčšia miera rizika chudoby.¹⁵

Ako ďalšie ukazovatele sme skúmali mieru nezamestnanosti a priemernú mzdu v jednotlivých okresoch, ako aj podiel rómskej populácie, ktorý sme prevzali z Atlasu rómskych komunit ministerstva vnútra¹⁶. Ukazovatele chudoby resp. ekonomickej úrovne sme porovnali s podporou ĽSNS v parlamentných voľbách 2016. Na základe uvedených ukazovateľov sme zostavili tabuľku okresov v poradí podľa miery podpory strane ĽSNS.

Z tabuľky možno postrehnúť, že podpora ĽSNS bola vo viacerých prípadoch vyššia v okresoch s vyšším stupňom chudoby (korelačný koeficient¹⁷ 0,36 pri indexe chudoby a -0,46 pri priemernej mzde). Napríklad z 10 okresov s najvyššou podporou ĽSNS majú 4 najvyšší index chudoby a 3 majú druhý najvyšší index. Z 20 okresov s najvyššou podporou ĽSNS má 6 najvyšší index chudoby a 6 druhý najvyšší.

Z tabuľky vyplýva aj vysoká súvislosť medzi mierou chudoby a podielom rómskeho obyvateľstva (korelačný koeficient 0,78 pri indexe chudoby a 0,84 pri miere nezamestnanosti). Je preto možné, že vyššia podpora ĽSNS v chudobnejších okresoch odráža aj vyšší podiel rómskeho obyvateľstva v nich. Vo viacerých okresoch s vyšším podielom rómskeho obyvateľstva dosiahla ĽSNS nadpriemerné výsledky. Napríklad z 10 okresov s najvyššou podporou ĽSNS je 7 s podielom rómskej populácie vyšším ako 5 % a 5 s podielom vyšším ako 10 %. A to napriek tomu, že rómski voliči pravdepodobne hlasovali za iné strany ako ĽSNS. Na druhej strane existujú aj opačné príklady, keď mala ĽSNS podpriemerný zisk v okresoch s vysokým podielom rómskeho obyvateľstva, resp. keď mala ĽSNS nadpriemerný zisk aj v okresoch s nízkym podielom rómskeho obyvateľstva. Napríklad z 20 okresov s najvyššou podporou ĽSNS bolo 10 s podielom rómskeho obyvateľstva nižším ako 5 %. Príčinou môžu byť iné dôvody, prečo obyvatelia týchto okresov volili ĽSNS, napríklad nacionálna alebo protikorupčná rétorika. Príčinou však môže byť aj stereotypné zmýšľanie časti voličov, keď Rómov posudzujú aj bez osobnej skúsenosti s nimi.

(tabuľka sa nachádza na nasledujúcej strane)

15 Index chudoby vyjadruje mieru chudoby v jednotlivých okresoch prepočítanú na jednoduché číslo od 1 do 5: ak je miera chudoby v okrese v intervale 2,44-13,56 prideliť sa jej index 1, v intervale 13,57-19,00 index 2, v intervale 19,01-29,78 index 3, v intervale 29,79-41,39 index 4 a v intervale 41,40-61,11 index 5.

16 Atlas rómskych komunit uvádza len obce s ucelenejšími rómskymi komunitami. Súčet Rómov v takto sledovaných obciach však dáva 402-tisíc, čo sa veľmi blíži odhadom o celkovom počte Rómov na Slovensku.

17 Korelácia je väzba (vzťah) medzi dvomi alebo viacerými premennými v štatistickom súbore. Korelačný koeficient vyjadruje intenzitu tejto väzby, pričom môže nadobúdať hodnotu na intervale $-1; 1$, kde -1 znamená najsilnejší záporný vzťah, 1 najsilnejší kladný vzťah a 0 znamená žiadny vzťah. Korelačný koeficient nevyjadruje kauzalitu, resp. príčinnú súvislosť, teda či jedna premenná ovplyvňuje inú.

OKRESY PODĽA PODPORY ĽSNS VO VOĽBÁCH V ROKU 2016

Okres	Podpora ĽSNS (v %)	Podiel rómskej populácie (v %)	Index chudoby* (1-5)	Miera nezamestnanosti (marec 2016, v %)	Priemerná mesačná mzda (2015, v EUR)
Krupina	15,35	10,74	5	11,12	695
Brezno	14,06	9,96	4	11,45	820
Poltár	13,66	11,07	4	20,09	713
Revúca	13,64	31,48	5	20,47	770
Kežmarok	13,32	26,32	5	21,59	678
Dolný Kubín	12,59	1,06	3	9,51	876
Žiar nad Hronom	12,09	5,59	2	9,88	876
Žarnovica	11,54	3,56	4	13,18	880
Tvrdošín	11,33	N/A	3	7,90	804
Vranov nad Topľou	11,29	21,71	5	18,43	737
Gelnica	11,21	25,73	5	16,29	699
Kysucké Nové Mesto	11,18	0,87	4	9,05	1 076
Veľký Krtíš	11,11	12,29	5	16,96	707
Detva	10,99	3,88	3	11,70	875
Banská Štiavnica	10,94	3,70	4	14,22	732
Čadca	10,82	0,54	3	8,89	747
Ružomberok	10,78	1,43	3	9,03	957
Bytča	10,53	N/A	3	9,51	829
Námestovo	10,47	N/A	4	8,00	716
Poprad	10,31	11,11	3	9,41	888
Stará Ľubovňa	10,13	14,74	4	10,47	793
Spišská Nová Ves	10,11	21,74	5	12,91	812
Nové Mesto nad Váhom	10,06	2,69	1	5,78	944
Piešťany	9,89	1,39	1	4,78	878
Sabinov	9,86	19,29	5	17,89	791
Ilava	9,80	1,84	1	5,89	893
Zlaté Moravce	9,76	3,34	3	7,69	790
Hlohovec	9,74	2,64	2	5,65	916
Bardejov	9,71	13,85	4	17,12	636
Považská Bystrica	9,65	0,39	3	7,14	888
Humenné	9,36	5,25	3	14,16	763
Banská Bystrica	9,33	1,62	1	7,84	957
Topoľčany	9,12	1,38	1	8,34	801
Turčianske Teplice	9,11	1,61	2	8,34	735
Skalica	8,97	4,99	1	5,49	1 037
Liptovský Mikuláš	8,97	4,47	2	8,01	797
Košice - okolie	8,92	20,43	5	16,97	862
Levoča	8,85	18,04	5	15,10	781
Prievidza	8,79	1,75	2	9,78	890
Partizánske	8,79	1,71	3	8,53	821
Púchov	8,72	0,61	1	4,89	944

Okres	Podpora ĽSNS (v %)	Podiel rómskej populácie (v %)	Index chudoby* (1-5)	Miera nezamestnanosti (marec 2016, v %)	Priemerná mesačná mzda (2015, v EUR)
Žilina	8,72	0,80	1	6,74	991
Rožňava	8,68	22,63	5	20,36	867
Rimavská Sobota	8,66	28,24	5	26,91	684
Trnava	8,63	1,43	1	5,13	1 070
Bánovce nad Bebravou	8,63	2,72	2	7,07	816
Sobrance	8,54	11,90	5	17,73	819
Nitra	8,41	3,37	2	6,67	907
Stropkov	8,37	9,98	4	13,91	722
Senica	8,21	4,36	3	8,53	857
SR	8,04	7,45	3	9,89	883
Zvolen	7,93	6,56	2	8,63	963
Martin	7,91	2,09	2	5,61	994
Prešov	7,87	10,13	4	11,86	875
Svidník	7,50	13,28	4	17,97	733
Trenčín	7,42	0,28	1	5,57	935
Košice III	7,40	N/A	2	6,27	810
Malacky	7,25	6,10	3	5,64	1 060
Košice II	7,04	N/A	2	8,09	1 176
Michalovce	7,01	17,71	4	14,64	844
Levice	6,82	5,98	4	10,21	915
Lučenec	6,81	17,82	5	16,70	770
Košice	6,80	7,60	2	7,59	1 042
Košice IV	6,69	N/A	2	7,10	1 025
Myjava	6,61	2,46	1	5,53	837
Šaľa	6,59	7,05	4	7,15	935
Košice I	6,38	N/A	1	7,98	998
Snina	6,25	6,46	3	15,38	702
Pezinok	6,18	0,32	2	5,37	828
Trebišov	6,01	17,13	5	17,10	760
Medzilaborce	5,79	12,29	4	15,96	732
Galanta	5,72	4,99	2	4,28	804
Nové Zámky	5,51	3,96	3	9,41	775
Senec	4,92	1,57	2	5,30	973
Bratislava V	4,79	N/A	1	4,27	1 248
Bratislava IV	4,47	N/A	1	5,09	1 359
Bratislava	4,14	2,10	1	4,81	1 347
Bratislava II	4,01	N/A	1	5,09	1 446
Bratislava III	3,71	N/A	1	5,14	1 314
Bratislava I	2,70	N/A	1	4,34	1 375
Komárno	2,06	6,16	4	12,30	787
Dunajská Streda	1,29	6,37	3	8,48	801

* chudoba meraná na stupnici od 1 (najnižšia) do 5 (najvyššia)

N/A = nezistené ucelené komunity Rómov

Zdroj: Štatistický úrad SR, Slovenská akadémia vied, Atlas rómskych komunít 2013, prepočty autorov

DEMOKRACIU NA SLOVENSKU OHROZUJE POPULIZMUS A KORUPCIA

HLAVNÉ ZÁVERY SPRÁVY INEKO O STAVE A VÝVOJI DEMOKRACIE NA SLOVENSKU

INŠTITÚT PRE EKONOMICKÉ A SOCIÁLNE REFORMY
FEBRUÁR 2017

PETER GOLIAŠ
EDITOR